ISSN 1392-1681

KODĖL TARPUKARIO LIETUVA NETEKO VILNIAUS, O DABARTINĖ – ATSILIKO NUO ESTIJOS?[1]

ZENONAS NORKUS

Straipsnyje lyginamas nacionalinių pinigų įvedimas ir stabilizacija Pirmojoje ir Antrojoje Lietuvos Respublikose (LR I ir LR II). Šie diachroniniai palyginimai papildomi sinchroniniais – LR I lyginama su Estija, Latvija ir Lenkija, o LR II – su Estija ir Latvija, gretimomis šalimis, kurios vienu metu sprendė nacionalinės valstybės kūrimo ir makroekonominės stabilizacijos problemas. Ir vienoje, ir kitoje epochoje LR paskutinė įsivedė nacionalinius pinigus, nors tarpukariu tik Latvija aplenkė Lietuvą tuos pinigus galutinai stabilizuodama. Palyginimų tikslas yra išaiškinti LR vėlavimo priežastis ir jo padarinius. Pirmiausia išryškinami LR I ir LR II ekonominės situacijos pirmaisiais nepriklausomybės metais panašumai ir skirtumai. Išryškinant panašumus, parodoma, kad sovietinio komandinio-administracinio ūkio

[1] Tyrimas finansuotas Europos socialinio fondo lėšomis pagal visuotinės dotacijos priemonę (Nr. VP1-3.1-ŠMM-07-K-01-010). Dėkoju Lietuvos istorijos instituto direktoriui dr. Rimantui Mikniui ir XX amžiaus istorijos skyriaus vedėjui dr. Česlovui Laurinavičiui už galimybę susipažinti su LII leidžiamos daugiatomės „Lietuvos istorijos“ 10-os knygos (Lietuva 1915–1940 m.) rankraščio dalimi. Straipsnyje panaudota dalis medžiagos, kuri rasta ir ištirta komandiruotės į Berlyno laisvąjį universitetą (*Freie Universität Berlin*) metu. Už sudarytas darbui sąlygas autorius dėkoja šio universiteto profesoriui Arndui Bauerkämperiui, o straipsnio recenzentams – už įdėmų skaitymą ir pastabas.

Zenonas Norkus – Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto Sociologijos katedros profesorius (el. paštas: zenonas.norkus@fsf.vu.lt).

© Zenonas Norkus, 2013

Straipsnis įteiktas redakcijai 2013 m. kovo 12 d.
Straipsnis pasirašytas spaudai 2013 m. balandžio 10 d.

prototipas buvo Pirmojo pasaulinio karo laikų kaizerinės Vokietijos karinė administracinė ekonomika, kurios poligonu tapo Oberosto kraštas (apėmęs ir šiuolaikinės Lietuvos teritoriją), kur administracinė ūkinės veiklos kontrolė įgijo griežčiausias formas. Grįžimą prie kapitalistinės laisvosios rinkos ekonomikos ir makroekonominės pusiausvyros atkūrimą ankstyvuoju tarpukariu sukomplikavo nepaprastosios išlaidos nepriklausomybės karams, dar tik besikuriančioms nacionalinėms valstybėms neturint administracinių gebėjimų surinkti tradicinio tipo mokesčius. Visos Lietuvos kaimynės nepriklausomybės karus finansavo infliaciniu mokesčiu, pačioje nepriklausomybės pradžioje įsivedusios nacionalinius pinigus ir iki 2/3 visų valstybės pajamų gaudamos iš senjoražo. Vos ne tarp visų nepriklausomybės karus moderniaisiais laikais kariavusių šalių LR I unikali savo monetarine „neoliberalia iki neoliberalizmo“ finansų politika, išsivertusi be senjoražo pajamų, padovanotų Vokietijai, su kuria Lietuva iki pat 1922 m. išlaikė pinigų sąjungą. Nepriklausomybės atkūrimo laikais delsimą nutraukti pinigų sąjungą su buvusiu imperiniu siuzerenu (Rusija) lėmė Gedimino Vagnoriaus vyriausybės pasirinkimas ir po tarptautinio LR II nepriklausomybės pripažinimo 1991 m. rudenį tęsti pirmoje tų metų pusėje pasiteisinusias infliacijos lenktynes, kuriose išlošdavo sparčiausiai atlyginimus ir kainas keliančios rublio zonos narės. Taigi dėl taupios LR I finansų politikos ankstyvojo tarpukario Lietuva kentėjo tik dėl importuojamos iš Vokietijos infliacijos, atsikovojusi nepriklausomybę ir toliau išlaidavusi Lietuva infliaciją iš Rusijos ir importavo, ir eksportavo. 1992 m. rudenį talonui tapus vienintele teisėta mokėjimo priemone, LR II vyriausybė dar aštuonis mėnesius savo išlaidoms dengti naudojo infliacinį mokestį, vykdydama moraliai nepateisinamą taikos sąlygomis finansų politiką, kuri dėl masinės privatizacijos vykdymo artimomis hiperinfliacijai sąlygomis turėjo pragaištingų ilgalaikių padarinių Lietuvos ekonominei raidai – nulėmė jos didėjantį atsilikimą nuo Estijos. O tarpukario nepriklausomybės pradžios LR I vyriausybės padarė strateginę klaidą, atsisakydamos infliacinio mokesčio nepaprastosioms nepriklausomybės karo išlaidoms finansuoti. Jis mažiau gyventojų turinčioms ir ne mažiau už Lietuvą nuo Pirmojo pasaulinio karo veiksmų nukentėjusioms Estijai ir Latvijai davė išteklių mobilizuoti apie 70 000 vyrų kariuomenes. Vykdydama neadekvačią karo sąlygoms taupią ir atsakingą finansų politiką, valstietiškai šykšti Lietuva 1920 m. rudenį turėjo tik apie 30 000 vyrų kariuomenę, kuri buvo per maža ir silpna apginti Vilnių nuo vienos dvarponiškai išlaidžios Lenkijos (kuri kaip ir kitos Lietuvos kaimynės savo 1918–1920 m. karus finansavo iš infliacinio mokesčio pajamų) tariamai sukilusios divizijos.

Įvadas

Kai priartėja didžiųjų valstybinių švenčių metinės (vasario 16 ir kovo 11 d.), Lietuvos žiniasklaidoje pasirodo daugiau ar mažiau publikacijų, kurių autoriai lygina tarpukario Lietuvos (Pirmosios Lietuvos Respublikos (LR I arba Kauno Lietuvos) ir atkurtosios Antrosios

Lietuvos Respublikos (LR II arba Vilniaus Lietuvos) laimėjimus. Lietuvos visuomenės susidomėjimas šia tema suprantamas. Lietuvai, kaip ir kitoms Baltijos šalims, komunizmo žlugimas reiškė visų pirma 1940 m. prarastos nepriklausomybės atkūrimą. Kaimynė Latvija netgi tebegyvena pagal 1922 m. priimtą konstituciją, nuo tų metų tebeskaičiuodama savo seimus.

Turbūt neatsitiktinai būtent latvių autoriai pirmieji pradėjo rašyti darbus, kuriuose lyginama tarpukario ir atkurtosios nepriklausomybės istorinė patirtis. Pirmoji tokių lyginimų konjunktūra kilo, priartėjus pirmojo nepriklausomybės dešimtmečio jubiliejui, kai pasirodė Vilio Seleckio[2] ir Olgerto Krastinšo[3] knygos, taip pat storas Latvijos istorikų ir politikų studijų bei pasisakymų rinkinys[4]. Lietuvoje pirmieji tokiais palyginimais užsiėmė agrarininkai. Kai priartėjo dešimtosios „vagnoriškosios“ dekolektyvizacijos metinės, jie Lietuvos žemės ūkio universitete surengė specialią konferenciją[5]. Lietuvai švenčiant nepriklausomybės atkūrimo dvidešimtmetį, Vytauto Didžiojo universiteto periodinis mokslo leidinys „Darbai ir dienos“ 5l-ame numeryje teminiame skyrelyje „Lietuvos laisvės dvidešimtmečiai“ paskelbė visą pluoštą straipsnių[6]. Skaitytojo dėmesiui šiame straipsnyje siūlomas dar vienas įnašas į šį naują komparatyvistikos barą, kurio darbuotojai atsiliepia į natūralų Lietuvos ir kitų atkūrusių nepriklausomybę šalių visuomenės siekį pažvelgti į per paskutinius dvidešimt metų nueito kelio laimėjimus tarpukario laikų veidrodyje.

---

2 Seleckis V., *Latvija 10 gados – toreiz un tagad*, Rīga: Vērmaņparks, 2000.

3 Krastiņš O., *Latvijas saimniecības vēsturiskā pieredz: 1918–1940* 2., papildinātais izdevums, Rīga: Latvijas Valsts Agrārās Ekonomikas Institūts, 2001.

4 Zīle L., red., *Latvija divos laikposmos: 1918–1928 un 1991–2001,* Rīga: LV fonds, 2001.

5 Ramanauskas J., *Nepriklausomos Lietuvos žemės ūkio plėtros dešimtmečiai. Tarptautinės mokslinės konferencijos straipsnių rinkinys*, Akademija (Kauno raj.): LŽŪU Leidybos centras, 2001.

6 Žr.: Pivoras S., „Pakartotinis pripažinimas: Švedijos politika ir diplomatija atkuriant nepriklausomą Lietuvos valstybę 1918–1921 ir 1990–1991“, *Darbai ir dienos*, Nr. 53, 2010, p. 75–98; Morkūnaitė-Lazauskienė A., „Vietos savivaldos sistema Pirmojoje ir Antrojoje Lietuvos Respublikoje“, *Darbai ir dienos,* ten pat, p. 99–118; Bielskus E., „Teisinis lietuvių emigracijos reglamentavimas nepriklausomoje Lietuvoje: tarpukaris ir nūdiena lyginamuoju požiūriu (1918–1940 ir 1990–2009)“, ten pat, p. 119–137.

Skirtingai nuo žurnalistikos ir eseistikos, kuriai rūpi bendri ir nelabai apibrėžti klausimai (pvz., kada „žmonėms buvo geriau“ – dabar ar „prie Smetonos“?), mėginimas įvykdyti šį užsakymą mokslinio tyrimo priemonėmis verčia skaidyti visuomenės susidomėjimo objektą į dalis, pradedant darbą nuo kuo siauriau ir tiksliau suformuluotų tyrimo klausimų, kurie tyrimo lauką apriboja realiai palyginamais dalykais. Taip daroma ir šiame straipsnyje, kuris pratęsia ir papildo jau paskelbtus straipsnius, kuriuose lyginamos agrarinės reformos ir rinkiminės demokratijos būklė LR I ir LR II[7]. Dabartiniame straipsnyje lyginama, kaip LR I ir II sekėsi atsakyti į du iššūkius, su kuriais teko susidurti ir vienai, ir kitai: 1) sukurti savarankišką pinigų sistemą; 2) stabilizuoti ekonomiką, sustabdant infliaciją.

Kodėl pasirinktas būtent šis analizės objektas? Kad ir kokie būtų LR I ir LR II ekonomikos ir jos raidos problemų skirtumai, nesunku pastebėti vieną bendrą tuometinės ir pokomunistinių laikų ekonominės politikos bruožą. Nuo 1994 m. svarbiausias LR II makroekonominės politikos tikslas buvo palaikyti lito stabilumą. Taip pat buvo ir tarpukario laikais: sunkiais 1929–1933 m. pasaulinės ekonominės krizės, kuri Lietuvoje dėl susikomplikavusių santykių su Vokietija truko iki 1935 m., Antano Smetonos ir Juozo Tūbelio vyriausybei nebuvo tokių aukų, kurių ji nebūtų buvusi pasirengusi sudėti ant lito stabilumo aukuro. Lietuva buvo viena iš nedaugelio Europos valstybių, kuri taip ir nedevalvavo savo valiutos. Daugelis tautiečių ligi šiol tai laiko (kitas klausimas – ar pagrįstai?) bene svarbiausiu tarpukario laikų ūkio politikos laimėjimu. Kadangi ir LR II ligi šiol sekėsi užtikrinti lito stabilumą, jau galima kalbėti apie tam tikrą nacionalinę ekonominės politikos tradiciją.

Straipsnio tikslas yra nušviesti šios tradicijos ištakas, palyginant būdus, kuriais naujagimės LR I ir LR II įsivedė ir stabilizavo nacio-

---

7 Norkus Z., „Kapitalizmo raidos Lietuvoje bruožai ir etapai (iki 1940 m.) postmarksistiniu požiūriu“, *Lietuvos istorijos studijos* 29, 2012, p. 9–36; to paties, „Agrarinių reformų Pirmojoje ir Antrojoje Lietuvos respublikose lyginamoji istorinė sociologinė analizė“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 1 (30), 2012, p. 5–52.

nalinius pinigus. Šis palyginimas apima panašumų ir skirtumų ūkinėse situacijose išryškinimą; politikos, kuria buvo stabdoma infliacija, palyginimą, taip pat jos ekonominio racionalumo įvertinimą. Paskutines abejones, ar taip toli vienas nuo kito nutolę įvykiai iš viso gali būti moksliškai lyginami, išsklaidė pažintis su žymaus lenkų istoriko Mareko Mariano Drozdovskio knyga „Sėkmė ar pralaimėjimas? Vladislovo Grabskio reformos 1924–1925 ir Lešeko Balcerovičiaus reformos 1989–1991“[8].

Nors ir vien diachroninis tarpukario ir pokomunistinių laikų pradžios palyginimas gali būti įdomus pats savaime, tik jo papildymas sinchroniniais palyginimais leidžia pagrįsti atsakymus į du didžiuosius Lietuvos istorijos klausimus, kuriuos skaitytojui žada straipsnio antraštė. Kadangi bent vienas jų gali pasirodyti kiek netikėtas, tai pirma tenka atlikti daug parengiamųjų darbų. Tiems darbams skirti pirmi du skirsniai. Pirmame skirsnyje autorius deda pastangas parodyti, kad ekonominės problemos, kurias sprendė naujagimės LR I ir LR II, nėra jau tokios nepalyginamos, kaip gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio. Tai padarius, diachroniniais ir sinchroniniais palyginimais išryškinama pagrindinė tyrimo problema: kodėl ir 1918–1922, ir 1990–1993 m. Lietuva iš Baltijos šalių ilgiausiai išlaikė pinigų sąjungą su ankstesniu imperiniu siuzerenu (pirmu atveju – su Vokietija, antru – SSRS / Rusija) ir uždelsė nacionalinių pinigų įsivedimą ir jų stabilizavimą?

Antras skirsnis ir yra skirtas atsakymo į šį klausimą paieškoms. Jau tų paieškų metu aptariami uždelsimo padariniai, iš kurių du svarbiausi – Vilniaus praradimas tarpukario pradžioje ir lyderystės praradimas draugiškose varžybose su kitomis Baltijos šalimis – nagrinėjamos paskutiniame, trečiame, skirsnyje. Straipsnis užbaigiamas išvadomis.

---

8 Drozdowski M. M., *Sukces czy porażka?: reformy Władysława Grabskiego 1924–1925 i reformy Leszka Balcerowicza 1989–1991,* Warszawa: Omnia, 1994.

Ar 1918–1922 m. ir 1990–1993 m. Lietuvos makroekonominės stabilizacijos problemos yra palyginamos?

Akivaizdu, kad 1918 ir 1990 m. Lietuvos ekonomika ir visuomenė skyrėsi iš esmės: pirmoji buvo agrarinė ir kaimiška, antroji – industrinė ir miestietiška; pirmoji – medinė, arklinė, žibalinė (o Pirmojo pasaulinio karo stygiaus dar ir grąžinta į „balanos gadynę“), antroji – mūrinė, motorizuota ir elektrifikuota; pirmoji – daugiausia beraštė ir be privalomojo pradinio mokslo, antroji – visuotinai raštinga, kurioje privalomas visuotinis vidurinis išsilavinimas. Šį sąrašą būtų galima tęsti be galo. Bėda ta, kad šie ir kiti akivaizdūs, „rėkiantys“ skirtumai nustelbia ar užgožia sunkiau pastebimus esminius 1918–1922 ir 1990–1992 m. laikotarpių, kai buvo padėti LR I ir LR II ūkiniai ir ekonominiai pagrindai, problemų ir netgi tų problemų sprendimų panašumus. Parodyti neakivaizdžius dalykus ir yra mokslinės analizės uždavinys, o akivaizdūs dalykai todėl ir yra akivaizdūs, kad jie ir taip aiškūs kasdienei sąmonei, kurios profesionalūs skleidėjai yra žurnalistai. Tie neakivaizdūs dalykai išryškėja, kai lyginimą drausmina ar įrėmina tam tikros teorinės koncepcijos, požiūriai ir sąvokos.

Lyginamosios ekonominės sociologijos ir politinės ekonomijos požiūriu 1990 m. Lietuvoje prasidėjo komandinės administracinės ūkio sistemos transformacija į kapitalistinę rinkos ekonomiką. Sudedamosios šios transformacijos dalys yra makroekonominė stabilizacija (infliacijos sustabdymas), vidinė ir išorinė liberalizacija (kainų išlaisvinimas bei vidaus rinkos atidarymas prekių ir kapitalo srautams iš užsienio), privatizacija ir su ja susijusi privatizuojamų įmonių restruktūrizacija[9]. Tačiau panašius uždavinius reikėjo spręsti ir LR I kūrėjams. Reikalas tas, kad ne komunistai išrado komandinę administracinę ūkio sistemą – jie tik užbaigė ją iki galo ir pavadino socializmu.

---

[9] Norkus Z., *Kokia demokratija, koks kapitalizmas? Pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*, Vilnius: VU leidykla, 2008, p. 336–344.

Neužbaigtu pavidalu toks „socializmas“ savaime susikūrė daugumoje Pirmajame pasauliniame kare dalyvavusių valstybių, kuriame *modernios* visuomenės pirmą kartą istorijoje kariavo totalinį karą. Gyventojams aprūpinti buvo įvesta kortelių sistema, panaikinta laisva prekyba žemės ūkio produkcija – žemdirbiai ją turėjo parduoti valstybei jos nustatytomis kainomis. Buvo centralizuotas žaliavų ir kitokių gamybos išteklių paskirstymas, pirmenybę teikiant valstybinius karinės produkcijos gamybos užsakymus vykdančioms įmonėms. Savaime suprantama, kad ši sistema negalėjo veikti be vis didesnę kainų dalį apimančio valstybinio kainų nustatymo (reguliavimo).

Toliausiai tokio valstybinio „socializmo“ kūrimas pažengė Vokietijoje, kuri taip mėgino susidoroti su Antantės valstybių blokados sukeltais ekonominiais sunkumais. Savotišku visa aprėpiančio, net menkiausias smulkmenas apimančio administracinio ūkio valdymo poligonu tapo vadinamasis Oberostas – teritorinis darinys, apėmęs dalį 1915 m. Vokietijos iš carinės Rusijos atimtų teritorijų, kuriose aukščiausia valdžia priklausė Vokietijos Rytų fronto vadui. Į jo sudėtį įėjo ir kaizerinės Vokietijos okupuota Lietuva, kurioje karinės komandinės administracinės ekonomikos kūrimas tokiu būdu buvo toliausiai nužengęs[10]. Neatsitiktinai kai Raudonoji armija 1918 m. pabaigoje įsiveržė į Lietuvą, bolševikai savo užimtoje teritorijoje nedarė beveik jokių pakeitimų. Juos visiškai tenkino vokiečių įvesta ūkio valdymo tvarka, tik vokiečių žandarus pakeitė komisarai.

Kodėl taip atsitiko? Kai 1917 m. rudenį Vladimiras Leninas ėmė raginti savo svyruojančius partiečius bolševikus kuo greičiau imti valdžią, jis turėjo jiems paaiškinti, ką gi konkrečiai reikės toliau daryti su Rusijos ūkiu. Atsakydamas į šį klausimą, jis tiesiog nurodė pačios pažangiausios valstybinio-monopolistinio kapitalizmo šalies – Vokietijos – pavyzdį. Kuriant socializmą, tereikėsią viską padaryti

---

10 Gimžauskas J., „Vokiečių karinės okupacijos poveikis Lietuvos visuomenei ir besiformuojančiam valstybingumui 1915–1919“, *Karo archyvas* 25, 2010, p. 98–123; Liulevicius V. G., *War Land on the Eastern Front: Culture, National Identity, and German Occupation in World War I*, Cambridge: Cambridge UP, 2000; Urbšienė-Mašiotaitė M., *Vokiečių okupacijos ūkis Lietuvoje*, Kaunas: Spindulys, 1939.

taip, kaip su savo ekonomika iki 1917 m. jau buvo padariusi Vokietijos vyriausybė, o tada beliks žengti paskutinį žingsnį: panaikinti stambiąją privatinę nuosavybę, nacionalizuojant bankus, fabrikus ir dvarus. Visa tai gana smulkiai ir išsamiai išaiškina V. Lenino brošiūra „Gresianti katastrofa ir kaip su ja kovoti“, išleista likus trims savaitėms iki 1917 m. „lapkričio revoliucijos“: „<...> socializmas yra ne kas kita, kaip artimiausias žingsnis pirmyn nuo valstybinės kapitalistinės monopolijos. Arba kitaip: socializmas yra ne kas kita, kaip valstybinė kapitalistinė monopolija, *skirta visos liaudies naudai* ir dėl to *nustojusi* būti kapitalistine monopolija. Čia vidurio nėra. Objektyvi raida yra tokia, kad *nuo monopolijų* (o karas dešimteriopai padidino jų skaičių, vaidmenį ir reikšmę) pirmyn eiti *negalima*, neinant į socializmą.“[11]

Vis dėlto, išskyrus Rusiją, tas paskutinis žingsnis kitose Pirmajame pasauliniame kare dalyvavusiose valstybėse nebuvo žengtas. Todėl kai po karo buvo demontuojama komandinė administracinė sistema, daugumoje jame dalyvavusių šalių ekonominės reformos apsiribojo vidiniu ir daliniu išoriniu liberalizavimu, taip pat makroekonomine stabilizacija. O Rusijoje buvo sukurtas net 60 metų išlikęs iki galo užbaigtas komandinės administracinės ekonomikos modelis. Palyginti su Pirmojo pasaulinio karo laikų kaizerine komandine administracine ekonomika, naujas jos elementas buvo mėginimas visa aprėpiantį administravimą papildyti ilgalaikiu planavimu, pagrįstu tarpšakinių balansų sudarymu. Tačiau planavimas nekeitė valstybinio socializmo kaip karo ūkio esmės, nes per visą planinės komandinės administracinės sistemos gyvavimo laiką rengimasis karui liko jos svarbiausias prioritetas.

Per du dešimtmečius po Antrojo pasaulinio karo pabaigos galutinai išaiškėjo, kad, išsėmus ekstensyvaus ūkio augimo galimybes, planinė administruojama ekonomika negali varžytis augimo tempais ir kitais pranašumais su racionaliu entreprenerišku kapitalizmu. Reali

---

[11] Leninas V., „Gresianti katastrofa ir kaip su ja kovoti“, *Pilnas raštų rinkinys*, t. 34, Vilnius: Mintis, 1986, p. 185.

planinių administruojamų ekonomikų transformacija į rinkos ekonomikas prasidėjo nuo kainų išlaisvinimo. Taip atsitiko ir po Pirmojo pasaulinio karo – vos tik sušvelninus administracinę kainų kontrolę, įvyko ilgai slopintos infliacijos proveržis. Jo mastai priklausė nuo to, kiek valstybės nustatytos piniginės kainos buvo nutolusios nuo realių santykinių kainų, kurias atskleidžia pasaulinė rinka, nuo valstybės biudžeto deficito, užsienio prekybos ir mokėjimų balanso būklės, nuo vidaus ir užsienio įsiskolinimo dydžio[12]. Kebliausia buvo buvusių sovietinių (taigi ir Lietuvos) bei Jugoslavijos respublikų padėtis – joms ekonomines reformas reikėjo vykdyti kartu kuriant nepriklausomas valstybes, o kai kurioms jų – dar ir kariaujant tarpusavio ir pilietinius karus dėl sienų (Armėnijai, Azerbaidžanui, Gruzijai, Moldovos Respublikai, Serbijai, Kroatijai). Kaip ir po Pirmojo pasaulinio karo, dauguma tokių šalių neišvengė hiperinfliacijos.

Vienu atžvilgiu tie iššūkiai, su kuriais susidūrė Kazimiera Prunskienė ir Gediminas Vagnorius 1990–1992 m., buvo kur kas didesni, palyginti su tais uždaviniais, kuriuos turėjo spręsti Lietuvos ūkio vairininkai 1918–1922 m., nes 1990–1992 m. reikėjo ne tik liberalizuoti ir stabilizuoti, bet ir privatizuoti valstybės nuosavybę (įskaitant ir kolūkių turtą). Tačiau šio skirtumo neverta perdėti. Tarpukario pradžioje liberalizacija ir stabilizacija sugrįžimo iš karinės komandinės administracinės ekonomikos į laisvosios rinkos kapitalizmą darbotvarkę išsėmė tik ekonomiškai išsivysčiusiose arba industrinėse šalyse. Beveik visose Rytų Europos šalyse po Pirmojo pasaulinio karo vyko agrarinės reformos. Ten, kur jos buvo radikalios (visų pirma Baltijos šalyse), jų sukeltų ekonominių ir socialinių pokyčių mastas nenusileido, o gal net pranoko pokomunistinės privatizacijos padarinius.

Nevalia pamiršti, kad Rytų Europos šalys (vienintelė dalinė išimtis – Čekoslovakija) buvo agrarinės – jose dauguma ekonomiškai aktyvių gyventojų „gyveno iš žemės“, ir todėl to meto radikalios agrarinės reformos palietė pamatinius jų ekonomikai nuosavybės santy-

---

12 Žr. Mickiewicz T., *Economic Transition in Central Europa and the Commonwealth of Independent States*, Houndmills: Palgrave, 2005, p. 3–63.

kius. Daugelyje pokomunistinių šalių (įskaitant Lietuvą) valstybės turto privatizacija vyko vadinamuoju čekinės privatizacijos būdu. Jos entuziastų tikslas buvo paversti daugumą pokomunistinių šalių gyventojų smulkiaisiais savininkais – privatizuotų valstybinių įmonių bendraturčiais akcininkais, taip sukuriant „liaudies kapitalizmą“[13]. Galima užtikrintai teigti, kad, vykdant radikalias agrarines reformas po Pirmojo pasaulinio karo, smulkiųjų savininkų atsirado kur kas daugiau, negu tai pavyko padaryti vykdant pokomunistinę privatizaciją. Ir 1990–1992 m., ir 1918–1922 m. visus tris ekonominės transformacijos uždavinius – ūkio liberalizaciją, stabilizaciją ir nuosavybės santykių pertvarkymą – reikėjo spręsti vienu metu, nors daugelyje tarpukario šalių (įskaitant Lietuvą) agrarinė reforma buvo atidėta iki ūkio stabilizavimo.

Įsitikinę, kad sumanymas lyginti ūkinių problemų sprendimus įkuriant nepriklausomą Lietuvos valstybę ir ją atkuriant nėra iš piršto laužtas, toliau visą dėmesį sutelksime į nacionalinių pinigų įvedimo ir jų stabilizavimo problemų bei sprendimų 1990–1992 ir 1918–1922 m. palyginimą. Pirmiausia reikia pažymėti, kad šioje konkrečioje srityje Lietuvos ūkio vairininkų padėtis 1918–1922 m. buvo gerokai keblesnė, palyginti su 1990–1992 m. situacija. Nors besiveržianti iš sovietinės imperijos gniaužtų Lietuva tebuvo sovietinė respublika ir neturėjo ne tik „savų“ pinigų, bet ir galinčių daugiau nei vien simboliškai pasipriešinti ginkluotųjų pajėgų, nekontroliavo savo sienų, jos gyventojai ir vadovai bent jau žinojo, kur tos sienos yra.

O štai nepriklausomos Lietuvos gyventojų ir kūrėjų vaizdiniai apie rytines, pietrytines ir pietines jos sienas iki pat 1920 m. liepos 12 d. taikos sutarties su Sovietų Rusija sudarymo nebuvo iki galo apibrėžti[14]. Be to, LR II vyriausybė nuo pat veiklos pradžios savo žinio-

---

13 Žr. Norkus Z., *Kokia demokratija, koks kapitalizmas? Pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*, Vilnius: VU leidykla, 2008, p. 628–629.

14 Nebuvo visiško aiškumo netgi dėl šiaurinių sienų, kurių funkciją iki 1921 m. sutarties su Latvija sudarymo atliko administracinė riba tarp carinės Rusijos Kauno ir Kuršo

je turėjo veikiantį centrinės ir vietinės administracijos aparatą, o LR I vyriausybei ir vieną, ir kitą reikėjo kurti tuščioje vietoje. Mat vokiečių okupantai šalį 1915–1919 m. valdė tiesiogiai, o ne per „kolaborantinę“ vietinę savivaldą, kaip tai jie jau darė 1941–1944 m. O nepriklausomybės atkūrimo išvakarėse 1989–1990 m. dėl M. Gorbačiovo *perestroikos* Lietuvos SSR sovietinėje imperijoje jau turėjo realią, nors ir labai ribotą, autonomiją, kuri reiškėsi Maskvai nepriimtinų respublikinių įstatymų ir administracinių aktų priėmimu ir įgyvendinimu.

Palyginti su 1918–1920 m., nepriklausomybė 1990–1991 m. buvo atsikovota labai pigiai. Čia nedarau šventvagystės, lygindamas 1918–1920 m. ir 1990–1991 m. ant nepriklausomybės aukuro sudėtų gyvybės aukų skaičius. Noriu tik atkreipti dėmesį, kad nesmurtinio pasipriešinimo taktika leido sutaupyti, apsiribojant minimaliomis išlaidomis Vadovybės apsaugos departamento, Krašto apsaugos departamento ir Savanoriškos krašto apsaugos tarnybos kūrimui bei išlaikymui[15]. Beveik visas biudžeto pajamas atkurtos Lietuvos vyriausybė galėjo skirti ekonominėms, kultūrinėms ir socialinėms reikmėms, o iki pat demobilizacijos 1921 m. daugiau kaip pusė valstybės pajamų buvo sunaudojama kariuomenei ir kitoms jėgos struktūroms išlaikyti.

Karinės išlaidos 1919 m. sudarė 42 %, 1920 m. – 58,2 %, 1921 m. – 55,3 % valstybės biudžeto išlaidų[16]. Per pirmąjį nepriklausomybės karą „žuvo ir mirė nuo žaizdų 40 karininkų, 1 929 kareiviai, 67 šauliai, iš viso 1 401)“[17]. 1990–1991 m. Lietuvos nepriklausomybė buvo atsikovota eilinių civilių piliečių ir pareigūnų gyvybės aukomis – Lietuva prarado vieną vienintelį kariškį. 1922 m. lapkričio

---

gubernijų, už Lietuvos ribų palikusi Palangą. Žr. Butkus Z., *Lietuvos ir Latvijos santykiai 1919–1929 metais*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų l-kla, 1993.

15 Tos išlaidos buvo nedidelės, nes iki 1991 m. rudens Lietuvos kariškiai buvo beveik beginkliai.

16 Moravskis Al., *Lietuvos finansai*. 1. Dalis, Kaunas: Lietuvos universiteto Teisių fakultetas, 1925, p. 106.

17 Laurinaitis J. M., „Kariuomenė“, *Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis*, Kaunas: Vyriaus. Lietuvos nepriklausomybės 10 metų sukaktuvėms ruošti k-tas, 1930, p. 172.

14 d. Vokietijai įteiktame memorandume Lietuvos vyriausybė reikalavo atlyginti 873,6 milijonų aukso markių dydžio karo ir okupacijos padarytus nuostolius[18]. LR II vyriausybės ekspertų suskaičiuota tiesioginė sovietinės okupacijos žala yra 20 milijardų JAV dolerių, o visa jos žala (apimanti ir Lietuvos ūkio negautas pajamas) įvertinta 800 milijardų JAV dolerių[19].

Tik praėjus trejiems metams nuo nepriklausomybė paskelbimo, t. y. nuo 1921 m. pradžios, sustojus karo veiksmams lenkų fronte, Lietuvos vyriausybė galėjo skirti daugiau laiko ir dėmesio ekonominėms problemoms spręsti. Tačiau tik dar po 20 mėnesių (1922 m. spalio 1 d.)[20] Lietuva sulaukė nacionalinių pinigų. Laikinieji lietuviški pinigai talonai vienintele teisėta mokėjimo priemone tapo lygiai po 70 metų nuo pirmojo nacionalinių pinigų (litų) įvedimo – 1992 m. spalio 1 d. Tuo metu jau buvo sukakę metai nuo tarptautinio LR nepriklausomybės atkūrimo pripažinimo 1991 m. rugsėjį. Litai pakeitė talonus 1993 m. birželio 25 d., nuo 1991 m. rugsėjo vėlgi praėjus 20 mėnesių. Delsimas įvesti savus pinigus yra bendras tarpukario ir pokomunistinių laikų bruožas, kuris Lietuvą išskiria, lyginant su kitų Baltijos šalių politika, ir tarpukariu, ir pokomunistiniais laikais.

Kadangi nė viena bent kiek išsivysčiusi ekonomika be pinigų išsiversti negali, kita šio uždelsimo pusė buvo užsitęsusi valiutinė sąjunga su ankstesniuoju imperiniu siuzerenu. Po Pirmojo pasaulinio karo ta kita valstybė buvo Vokietija, kuri 1915 m. iš carinės Rusijos

---

18 Žr. Daščioras B., *Lietuvos ir Vokietijos ekonominių santykių raida 1919–1929 m*. Istorijos mokslų kandidato disertacija, Vilnius: Vilniaus valstybinis universitetas, 1983, p. 59.

19 Žr. Žalimas D., *SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymas tarptautinės teisės normų kontekste (II),* <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2005-09-12-dainius-zalimas-ssrs-okupacijos-zalos-atlyginimo-istatymas-tarptautines-teises-normu-kontekste-ii/30217>, 2013 03 11.

20 1922 m. spalio 1 d. buvo lito įvedimo diena pagal dieną prieš tai „Vyriausybės žiniose“ išspausdintą Finansų, prekybos ir pramonės ministerijos skelbimą. Faktiškai litai apyvartoje pasirodė spalio 2 d., nes spalio 1 d. buvo sekmadienis. Žr. Terleckas V., *Pinigai Lietuvoje 1915–1944*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1992, p. 83.

atkariavo Lietuvą ir kitais metais įvedė skirtus naudoti Oberoste[21] laikinus pinigus ostrublius, šie nuo 1918 m. sausio 1 d. buvo pakeisti ostmarkėmis santykiu 1 ostmarkė už du ostrublius[22]. Jas 1919 m. vasarį LR I vyriausybė įteisino, paskelbdama „auksinais“. Lygiai taip pat galėjo jau 1990 m. kovo 11 d. pasielgti ir atkurtos LR II vyriausybė, nes LR I vyriausybė nei kontroliavo „auksinų“ emisiją, nei žinojo, kiek jų išleidžiama į apyvartą[23]. Tai buvo pavaldžios Vokietijos vyriausybei Rytų skolinamosios kasos reikalai. Nuo 1921 m. ostmarkė buvo visų Vokietijos bankų santykiu 1:1 keičiama į „tikrą“ Vokietijos markę[24], tad faktiškai tapo tik jos atmaina[25].

Savo ruožtu, įgijusi tarptautinį pripažinimą, LR II dar visus metus išlaikė pinigų sąjungą su Rusija. Tiesa, nuo 1991 m. vasaros lygia greta su tarybiniu rubliu cirkuliavo „vagnorėliai“, tačiau, kaip rodo jų oficialusis pavadinimas („talonai“), jie iš pradžių buvo sumanyti ne kaip tikri pinigai, o kaip kortelės: už „deficitines“ prekes reikėjo mokėti ne tik rubliais, bet ir talonais. Talonai „buvo įvesti 1991 m. liepos 17 d. ir cirkuliavo apyvartoje kartu su rubliais (rubliai į talonus buvo keičiami santykiu 1:1)“[26]. Taigi, pinigų sąjunga su Rusija nutrūko tik 1992 m. spalio 1 d.

Tarpukario Estija savo pinigus (markes) pradėjo spausdinti 1919 m. sausį[27], o Latvija – 1919 m. balandį, pradėdama leisti į apyvartą latviškus rublius, kurių pradinis kursas buvo nustatytas toks: 1 Latvijos rublis = 1 ostrublis = 2 vokiečių markės = 1,5 carinės Rusijos rublio[28].

---

21 Okupuotai Lenkijos karalystės teritorijai buvo leidžiami atskiri laikinieji pinigai.

22 Terleckas, 1992, p. 30.

23 Jurgutis V., *Bankai*, Kaunas: „Šviesos“ spaustuvė, 1940, p. 232–233.

24 Terleckas, 1992, p. 42.

25 Teoriškai markė ir ostmarkė ir toliau liko atskiri pinigai, nes Vokietijos vyriausybė panorėjusi tą santykį galėjo pakeisti. Todėl markę galima laikyti ir bazine ostmarkės valiuta.

26 Šadžius L., *Lietuvos komercinių bankų raida ir integracija į Europos finansų sistemą (1988–2004 m.) (retrospektyvus požiūris)*, Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, 2005, p. 182.

27 Valge J., *Breaking Away from Russia: Financial Stabilization in Estonia 1918–1924*, Stockholm: Stockholm University, 2006, p. 75–76.

28 Aizsilnieks A., *Latvijas saimniecibas vesture 1914–1945*, Sundbyberg: Daugava,

Estai savo išleistą markę prilygino vienai Vokietijos markei[29]. Nieko nelaukė ir kaimynės Lenkijos vyriausybė – jau 1918 m. pabaigoje pradėjo spausdinti lenkiškas markes. Tiesa, visi šie pinigai buvo tokie pat, kokie Lietuvoje 1992–1993 m. buvo „vagnorėliai“ (talonai). Viena vertus, jie cirkuliavo lygia greta su kitomis, konkuruojančiomis, valiutomis. Estijoje tai buvo kaimynės Suomijos markės ir carinės Rusijos rubliai. Latvijoje su latvišku rubliu konkuravo ne tik carinės Rusijos ir kitų Rusijos vyriausybių išleisti piniginiai ženklai, bet ir ką tik minėtos ostmarkės. Iš pradžių netgi valdžios įstaigos leisdavo mokėti įvairius mokesčius šiais lygiagrečiais pinigais. Antra, visi šie tautiniai pinigai nuvertėjo taip pat sparčiai, kaip ir vagnoriniai talonai, kurie po 1992 m. spalio 1 d. iki 1993 m. gegužės nuvertėjimo greičiu lenktyniavo su Rusijos rubliais[30].

Tuo vagnoriškieji talonai skyrėsi nuo kaimynės Latvijos laikinųjų pinigų – 1992 m. gegužės 7 d. į apyvartą paleisto Latvijos rublio, kuris jau 1992 m. liepą tapo vienintele teisėta atsiskaitymo priemone. Jo kursas Rusijos rublio atžvilgiu iš karto pradėjo stiprėti. Kai Latvijos rublio kursas stabilizavosi „tvirtųjų“ valiutų atžvilgiu, Latvijos vyriausybė jį 1993 m. kovą pakeitė nuolatiniais pinigais – Latvijos latu. Lato kursui dar labiau pakilus, jis 1994 m. vasarį buvo pastoviu keitimo santykiu susietas su Tarptautinio valiutos fondo (TVF) apskaitiniais pinigais SDR (*special drawing right;* specialioji skolinimo teisė). Jais TVF narės laiko dalį savo užsienio valiutos atsargų. „Kitaip negu atsargos aktyvai (pvz., auksas), specialioji skolinimo teisė neturi savo materialaus pagrindo. Ją ‘sukuria’ TVF ir yra kaip buhalteriniai įrašai specialioje Fondo tvarkomoje sąskaitoje.“[31]

1968, p. 114.

29 Valge, 2006, p. 77.

30 Čia reikia atkreipti dėmesį ir pabrėžti, kad nors lietuviški talonai buvo pradėti naudoti jau 1991 m. vasarą, jie iki kitų metų liepos tebuvo tik deficitinių prekių paskirstymo kortelės. O 1992 m. gegužės 7 d. į apyvartą paleisti Latvijos rubliai (pagal tuometinio Latvijos banko valdytojo Einaro Repšės pavardę liaudiškai vadinti „repšikais“) iš pat pradžių cirkuliavo kaip pinigai.

31 Šadžius, 2005, p. 185.

Skirtingai nei pokomunistinės Latvija ir Lietuva, Estija, palikdama rublio zoną, išsivertė be pereinamosios valiutos („laikinųjų pinigų“) – iš karto įsivedė fiksuotu keitimo kursu su Vokietijos marke susietą kroną. Taigi, panašiai kaip 1922 m. Lietuvoje, pokomunistinėje Estijoje nacionaliniai pinigai buvo įvesti kaip makroekonominės stabilizacijos priemonė. O pokomunistinė Lietuva ėjo tuo keliu, kuriuo po Pirmojo pasaulinio karo žengė ir Estija, ir Latvija, ir Lenkija.

Būtent ir tarpukario Estijoje, Latvijoje, Lenkijoje, ir pokomunistinėje Lietuvoje nacionaliniai laikinieji pinigai buvo įvesti kaip biudžeto deficito finansavimo priemonė. Tarpukario laikais Estija, Latvija ir Lietuva tai padarė, nes šių šalių vyriausybės tiesiog beveik neturėjo kitų pajamų šaltinių, todėl savo išlaidoms finansuoti spausdino savo pinigus. Gedimino Vagnoriaus, Aleksandro Abišalos ir Bronislovo Lubio vyriausybės pajamų turėjo tiek pat ir tokių pačių, kaip ir kaimynių Latvijos ir Estijos vyriausybės, tačiau pinigus vis tiek spausdino. „Kodėl Lietuva, ilgą laiką pirmavusi tarp Baltijos valstybių reformuojant bankų sistemą, atsiliko įvedant nacionalinius pinigus, išėjimą iš rublio zonos, klausimas tebelieka atviras.“[32] Į šį klausimą ir mėginsiu atsakyti kitame skirsnyje, kartu ieškodamas atsakymo, kaipgi be pinigų spausdinimo pavyko išsiversti kur kas sunkesnėje (palyginti su LR II 1991–1993 m.) padėtyje buvusioms pirmosioms LR I vyriausybėms.

2. Kodėl ir tarpukario, ir pokomunistinė Lietuva uždelsė nacionalinių pinigų įvedimą ir stabilizaciją?

Pirmosios LR vyriausybės (sudarytos 1918 m. lapkričio 12 d.) finansų istorija prasidėjo nuo 30 000 ostmarkių paskolos, kurią pirmasis Lietuvos finansų ministras Martynas Yčas surinko iš privačių asmenų[33]. Paskiau Lietuva gavo dvi paskolas iš Vokietijos vyriausybės per

[32] Šadžius, 2005, p. 203.

[33] Žr. Terleckas, 1992, p. 40.

Rytų skolinamąją kasą (RSK; vok. *Darlehenskasse Ost*), kuri ir vykdė ostmarkių emisiją Lietuvoje: 10 milijonų markių pagal 1918 m. lapkričio 26 d. pasirašytą sutartį, ir dar 100 milijonų pagal 1918 m. gruodžio 30 d. sutartį. Mainais LR I vyriausybė sutiko įteisinti okupacinių ostmarkių cirkuliaciją savo kontroliuojamoje teritorijoje. Šiais RSK spausdinamais pinigais LR I vyriausybė gavo ir pačią iš Vokietijos išsiderėtą paskolą, kuri jai būdavo išmokama kas mėnesį dalimis. 1919 m. vasarį ostmarkės buvo paskelbtos „lietuviškais" pinigais – auksinais.

Užtat kitų Baltijos valstybių vyriausybės neturėjo alternatyvų nacionalinių pinigų įvedimui. Tiesa, Estijai padėjo kaimynė Suomija – suteikė 20 milijonų Suomijos markių paskolą[34]. Šių lėšų pakako apmokėti iš tos pačios Suomijos ir Skandinavijos šalių atvykusiems savanoriams, kurie sulaikė bolševikus ir padėjo suformuoti bei apmokyti nacionalines tautines pajėgas. Tačiau mokėti saviems kareiviams, karininkams ir valdininkams reikėjo iš kitų lėšų. Estija buvo per toli nuo Vokietijos, kad jai tuo metu jau rūpėtų jos reikalai, o suteikti didesnę pagalbą Suomijos ištekliai buvo per menki. Antroje 1919 m. pusėje Estija drauge su kitomis Baltijos šalimis gavo paskolų ir iš Antantės šalių joms nebereikalingu kariuomenės turtu. Tačiau kritiškais 1918 m. pabaigos–1919 m. pradžios mėnesiais reikėjo verstis savo ištekliais. Todėl jau 1919 m. sausį Estijos vyriausybė ir paleido į apyvartą improvizuotus nacionalinius piniginius ženklus – kronas.

Latvijos vyriausybės padėtis buvo dar sunkesnė – latviams paskolino tik lietuviai, perskolinę 3 milijonus ostmarkių iš tų 100 milijonų, kuriuos jiems 1918 m. pabaigoje paskolino Vokietija. Tiesa, latviai nemokėjo algų Gustavo von der Goltzo Geležinės divizijos savanoriams, be kurių pagalbos nebūtų pavykę atremti bolševikų. Tačiau taip buvo tik dėl to, kad šie kariavo tikėdami savo vadų pažadais, kad jiems būsią atlyginta žemės sklypais. Kai paaiškėjo, kad Karlio Ulmanio vyriau-

34 Valge, 2006, p. 80.

sybė nesiruošia to daryti, vokiečiai ją pamėgino pakeisti marionetine Andrievo Niedros vyriausybe. Nė viena šių vyriausybių neturėjo kito būdo padengti savo išlaidas, kaip tik spausdinti „savus“ pinigus. Be abejo, tie pinigai sparčiai nuvertėjo. Tačiau pajamos iš emisijos leido įveikti užburtą ratą, kuriame atsiduria kiekviena besikurianti valdžia: mokesčiams surinkti reikia administracijos aparato (nes juk niekas savanoriškai nemoka mokesčių), tačiau jį suorganizuoti ir išlaikyti reikia lėšų, iš kurių būtų mokama valdininkams ir kariškiams.

Senjoražas – pajamos iš pinigų spausdinimo – buvo pagrindinis Latvijos vyriausybės pajamų šaltinis pirmaisiais nepriklausomybės metais. Jos laikotarpiu nuo Latvijos nepriklausomybės paskelbimo 1918 m. lapkričio 18 d. iki 1920 m. balandžio padengė net 65 % valstybės išlaidų[35]. Tuo pačiu keliu ėjo ir didžiausios Lietuvos nedraugės Lenkijos valdžia. Lenkų ekonomisto Tadeuszo Szturmo de Sztremo skaičiavimais, 1918–1923 m. infliacijos mokestis, t. y. pajamos iš pinigų emisijos, sudarė 64 % Lenkijos valstybės iždo pajamų[36].

Lyginant su tuo, kaip vertėsi ne tik Lietuvos kaimynės, bet ir visos kitos gausios Rytų Europos imperijų griuvėsiuose ilgesniam ar trumpesniam laikui susikūrusios valdžios, LR I vyriausybės elgesys buvo unikalus: ji savanoriškai atsisakė pajamų iš emisijos ir mėgino išsiversti vien iš tikrų vidaus ir užsienio paskolų, o ne iš infliacijos mokesčio. Tokiu sąžiningu valstybės finansų tvarkymu pirmųjų LR I vyriausybių vadovai ir jų finansų ministrai nusipelno memorialinių lentų ir biustų Tarptautinio valiutos fondo, Pasaulio banko ir kitų pasaulinės kapitalistinės sistemos bastionų būstinėse, kurių darbuotojai nuo ryto iki vakaro triūsia, įtikinėdami ar prievartaudami gausybės šalių vyriausybes gyventi pagal kišenę, atsakingai tvarkyti savo finansus. Lietuva – vienintelė tarp besikuriančių po Pirmojo pasaulinio karo (o gal ir tarp visų moderniųjų tautinių valstybių) savęs vos nesužlugdė taupymu. Šis LR I kūrimosi bruožas pasaulyje dar

---

35 Žr. Wolf H. C., „Inflation and Stabilization in Latvia: 1918–1922“, *Economic Systems* 25, 2001, p. 41.

36 Žr. Drozdowski, 1994, p. 14.

tinkamai neįvertintas, jo unikalumo deramai neužfiksavo ir ankstyvosios LR I istorijos specialistai.

Čia turiu omenyje tą garsųjį besikuriančios Lietuvos istorijos epizodą, kai, 1919 m. pavasarį pasibaigus vokiečių paskolintiems pinigams, Lietuvos valdžia vos ne pusmetį nemokėjo algų savo valdininkams ir karininkams, surengdama jiems savotišką patriotizmo egzaminą. Jis į istorinę atmintį pateko per plačiai žinomą Martyno Yčo papasakotą istoriją. Apžvalginiame leidinyje, skirtame pirmajam LR I dešimtmečiui, M. Yčas pasakoja, kad jam pavyko įtikinti britų finansininkus suteikti Lietuvai dar vieną paskolą, jų atstovui jiems tiesiog pranešus, kad jos kariai ir valdininkai jau ketvirtas mėnuo tėvynei tarnauja, negaudami algų. „Nežiūrint to, kad algos jiems nemokėtos, jie juk nei įstaigų savo nemeta, nei iš kariuomenės neišeina, bet, priešingai, prisiėmė didelį patriotizmą, kantriai kenčia ir sąžiningai su dideliu pasišventimu eina jiems uždėtas pareigas. Aš nežinau, kas atsitiktų didžiosiose valstybėse, – kaip Prancūzijoje ir Did. Britanijoje, – jei valdininkams ir armijai nebūtų užmokėtos bent už 2 mėnesių algos?“ – retoriškai savo pašnekovo klausęs M. Yčas[37].

Tikrovė, tiesa, dažnai būdavo ne tokia romantiška. Nemokant valdininkams algų, keblu reikalauti, kad jie neimtų kyšių. Įpratus prie tokių pajamų, paskui sunku jų atsisakyti ir gavus atlyginimą. O kareivius reikėjo bent jau maitinti. Būsimasis Lietuvos krašto apsaugos ministras, o tuo metu Pietų fronto vadas Konstantinas Žukas savo atsiminimuose pasakoja, kaip, alkaniems kareiviams pradėjus plėšikauti, jis kareivinėse internavo pasiturinčius Marijampolės žydų verslininkus, galiausiai priversdamas juos nupirkti vidaus paskolos bonų už 500 000 ostmarkių[38]. Paskolos bonai buvo vangiai perkami ne tik dėl patriotizmo stokos: kadangi ją grąžinti Lietuvos valdžia

---

37 Yčas M., „Lietuvos vyriausybės sudarymo etapai ir jos pirmieji žingsniai“, *Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis*, Kaunas: Vyriaus. Lietuvos nepriklausomybės 10 metų sukaktuvėms ruošti k-tas, 1930, p. 100.

38 Žukas K., *Žvilgsnis į praeitį. Žmogaus ir kario atsiminimai: medžiaga istorikams*, 2 leid., Vilnius: Mintis, 1992, p. 148–155.

rengėsi vis tomis pačiomis nuvertėjančiomis ostmarkėmis, ji buvo tas pats infliacinis mokestis, kurį savo nacionalinius pinigus išsileidusios vyriausybės rinko atvira forma.

Badauti dėl pinigų stokos atlyginimams išmokėti valdininkai ir kareiviai tuo metu turėjo (šiek tiek anachronistiškai aktualinant praeitį) tik savo finansine politika „neoliberalioje iki neoliberalizmo“ Lietuvoje. Kaimynėse Estijoje, Latvijoje ir Lenkijoje, kaip ir Lietuvoje, tuo metu trūko beveik visko, tačiau tik ne pinigų, kurių jų vyriausybės išsispausdindavo tiek, kiek joms reikėdavo.

Tiesa, galima prieštarauti, kad ir Latvijos, Estijos ir Lenkijos vyriausybės 1918–1920 m. neturėjo kito pasirinkimo, kaip tik spausdinti pinigus, t. y. verstis iš infliacinio mokesčio, ir Lietuvos valdžia 1918–1919 m. negalėjo išsiversti be Vokietijos paskolos. Bolševikų antplūdį 1919 m. sausį–vasarį sustabdė ne dar tik besikurianti Lietuvos kariuomenė, bet generolo Eberhardto vadovaujami saksų savanoriai, kurie kovėsi už pinigus. „Nuo įstojimo dienos vokiečiams savanoriams buvo mokama 30 markių mėnesinės algos ir 4 markės priedo. Sutartys su vokiečiais savanoriais buvo sudaromos trims mėnesiams, o po trijų mėnesių, pasilikusieji toliau tarnauti, dar gaudavo 100 markių vienkartinio priedo premiją.“[39] Aišku, kad jie nebūtų sutikę kariauti už lietuviškus pinigus.

Tačiau 1919 m. liepą vokiečių kariuomenė iš Lietuvos (išskyrus Žemaitijos vietoves palei Mintaujos–Tilžės geležinkelį) buvo išvesta, ir kaip tik tuo metu Lietuvos valstybės iždas išseko. Istoriniai šaltiniai rodo, kad Lietuvos vyriausybė 1919 m. liepą–rugpjūtį jau rimtai svarstė lietuviškų pinigų įvedimo klausimą[40]. Teigiama, kad Lietuvos valstybės vyrus gąsdino estų ir latvių patirtis: jie nenorėję, kad ir lietuviški pinigai nuvertėtų, tvirtųjų valiutų (visų pirma, JAV dolerio) atžvilgiu smukdami sparčiau už markę. Kita versija, kurią pateikia

---

39 Čepėnas P., *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, II t., Chicago: Dr. Kazio Griniaus fondas, 1986, p. 344–345.

40 Žr. Terleckas, 1992, p. 68–69.

tas pats autorius, – techninės kliūtys, susijusios su lietuviškų pinigų spausdinimu: nepavykę susitarti su Švedijos vyriausybe[41].

Lygiai taip pat – techninėmis kliūtimis – dažniausiai aiškinamas ir lito vėlavimas „prisikelti“ 1991–1993 m. 1990 m. pabaigoje LR II vyriausybė sudarė sutartį su JAV bendrove *United States Banknote Corporation* dėl lietuviškų piniginių ženklų spausdinimo. Tačiau ši smarkiai užvilkino šiuos darbus, o svarbiausia – didelę dalį banknotų atspausdino menkos kokybės[42]. Pagal žurnalistų išpopuliarintą aiškinimą[43] išeina, kad svarbiausia priežastis, kodėl vėlavo grįžti lietuviški pinigai – Lietuvos vyriausybės baimė, kad jiems pasirodžius apyvartoje lietuviai masiškai puls juos padirbinėti. Į tokį aiškinimą negalima žiūrėti rimtai. Talonus buvo dar lengviau padirbinėti, tačiau dar niekas neteigė, kad padirbinėjimas buvo jų infliacijos 1992–1993 m. priežastis.

Čia reikia priminti, kad ir 1922 m. spalio 1 d. į apyvartą buvo paleisti ne „tikrieji“ litai, o jų pakaitalai – laikinieji piniginiai ženklai. Panašiai kaip 1990 m. užsienio politikos sumetimai nulėmė JAV bendrovės pasirinkimą (nors ilgametis Lietuvos banko ekspertas Australijos lietuvis Kęstutis Lynikas siūlė visai kitą variantą)[44], 1922 m. politiniais sumetimais buvo pasirinkta A. Hasės firma Čekoslovakijoje. Čekai, kaip ir po 70 metų amerikiečiai, nepajėgė laiku litų išspausdinti (tiesa, jie nebuvo brokdariai). Tad skubos tvarka buvo pasirašyta dar viena sutartis su firma iš Vokietijos – šalies, kurioje greitas ir pigus pinigų spausdinimas jau darėsi tautine industrija[45].

Būtent šios vokiečių firmos išspausdinti laikinieji piniginiai ženklai 1922 m. spalio 1 d. ir buvo paleisti į apyvartą. Jeigu pini-

---

41 Žr. ten pat, p. 68–69.

42 Žr. Vinkus M., *Tikroji litų spausdinimo istorija: Lietuvos ir litų gamintojų keturiolika prieštaringo bendravimo metų*, Vilnius: Lietuvos bankas, 2006.

43 Žr. Vainauskienė B., *Skandalingoji lito istorija: žurnalistės dienoraštis,* Vilnius: Lietuvos rytas, 2003.

44 Žr. Vinkus M., *Lito užkulisiai: Kęstučio Lyniko vaidmuo atkurto lito istorijoje*, Vilnius: Lietuvos bankas, 2004.

45 Žr. Terleckas, 1992, p. 82–83.

gų stabilizacija aną tolimą 1922 m. rudenį būtų nepavykusi – litas po įvedimo būtų pradėjęs nuvertėti, tai mes tuos piniginius ženklus prisimintume taip pat, kaip dabar prisimename „vagnorėlius“ – kaip laikinuosius litus. Tikraisiais laikytume „čekiškus“ litus, kurie į apyvartą būtų buvę paleisti, antrą kartą mėginant suvaldyti infliaciją. Problema ta, kad nėra žinių, ar priimdama sprendimą nuo 1992 m. spalio 1 d. pakeisti talonais rublius, Lietuvos vyriausybė (latvių pavyzdžiu) apskritai kėlė sau tikslą įvesti *stabilius* nacionalinius pinigus.

Yra žinoma, kad tarptautinių finansinių organizacijų atstovai stipriai spaudė tuometinę Aleksandro Abišalos vyriausybę taupyti. 1992 m. rugsėjo 15 d. Lietuvos vyriausybė pasirašė su TVF memorandumą, kuriame įsipareigojo „liberalizuoti prekybą ir kainas, siekiant vidaus kainas suderinti su pasaulinėmis; įvesti nacionalinę valiutą ir panaikinti infliacinį spaudimą iš buvusių sovietinių respublikų; vengti infliacinio biudžeto finansavimo; įgyvendinti struktūrinio pertvarkymo priemones“[46]. Pirmiausia TVF pareikalavo įšaldyti valstybinio sektoriaus darbuotojų pajamas[47]. Nevykdydama šio ir kitų įsipareigojimų, LR II vyriausybė negalėjo gauti paskolos, kurios labai reikėjo apmokėti už pabrangusius iki pasaulinės rinkos kainos energetinius išteklius. Tai dėl to aną prisimintiną 1992 m. spalį Lietuvoje buvo atidėta šildymo sezono pradžia, o tai daugelis dešiniosios pakraipos autorių ligi šiol nuoširdžiai laiko ekskomunistinės Lietuvos demokratinės darbo partijos (LDDP) pergalės pirmuosiuose LR II Seimo rinkimuose 1992 m. spalio 25–lapkričio 15 d. priežastimi, ieškodami visokių užkulisinių intrigų.

Tarp jų – ir Lietuvos ūkį nuo 1991 m. sausio vidurio iki 1992 m. liepos 21 d. beveik vienvaldiškai vairavęs Gediminas Vagnorius[48]: „<...> tačiau mėginimai slopinti infliacinius procesus ribojant varto-

---

46 Žr. Kropas S., Šidlauskas G., „Tarptautinis valiutos fondas ir Lietuva: bendradarbiavimo raidos bruožai bei perspektyvos“, *Pinigų studijos*, Nr. 3, 2002, p. 65–66.

47 Ten pat, p. 69.

48 Vytautas Landsbergis, kaip žinoma, tuo metu buvo atsidėjęs užsienio politikos reikalams.

jimą tol, kol priklausėme rublio zonoje, kaip jau minėjau, būtų absurdiški. Kai mūsų Vyriausybę pakeitęs Aleksandro Abišalos kabinetas įšaldė gyventojų atlyginimus ir išmokas, nebuvo pasiekta jokio efekto, išskyrus tai, kad daugelis žmonių nuskurdo. Kai kurie vėliau teisinosi, kad nepagrįstu gyventojų pajamų šaldymu, o taip pat patalpų nešildymu tą šaltą rudenį norėta suklaidinti rinkėjus per artėjančius Seimo rinkimus, atbaidant žmones nuo Sąjūdžio koalicijos. Šį politinį ėjimą, atrodo, sumanę vadinamųjų centristinių partijų politikai gan juokingai apsigavo. Sąjūdis 1992 metų lapkričio 25 dienos (*sic*. – *Z. N*.) rinkimų į Seimą nelaimėjo, tačiau tokiu būdu nuo jo atplėšti balsai teko buvusiems komunistams, o beveik visi vadinamieji centristai liko už parlamento ribų.“[49]

Kadangi buvęs Lietuvos premjeras tiksliai neprisimena lemtingųjų LR II Seimo rinkimų 1992 m. datos, tai nėra ko stebėtis ir kad užmiršo, jog A. Abišalos šaldymų ir įšaldymų metu Lietuva jau nebepriklausė rublio zonai, o diržus veržtis reikėjo vardan *lietuviškų* pinigų stabilumo. Laikant jų kurso kuo greitesnį stabilizavimą (nepamirškime, kad kaimynams latviams ir estams 1992 m. rudenį tai jau pavyko) Lietuvos ekonominės politikos prioritetu, apgailestauti reikia ne dėl A. Abišalos vyriausybės veiksmų, bet dėl to, kad į valdžią atėjusi ekskomunistinės LDDP vyriausybė tos politikos netęsė. Priežastis buvo ilgokai užtrukęs tarpuvaldis: po pergalės Seimo rinkimuose ekskomunistams rūpėjo laimėti dar ir LR prezidento rinkimus, jų antrasis turas vyko 1993 m. vasario 15 d. Ryžtinga taupymo politika būtų atėmusi daug rinkėjų, kurie tikėjosi, kad LDDP sugrąžins komunistinių laikų „gerovę“, balsų, o to „valdžios vertikalę“ stačiusi LDDP vadovybė negalėjo sau leisti. Tačiau baigus ją statyti, nacionalinės valiutos stabilizacijos nebebuvo galima atidėlioti.

Estija 1992 m. birželį kroną įsivedė neklausydama TVF ekspertų, kurie tuo metu dar manė, kad buvusioms sovietinėms respublikoms

---

49 Vagnorius G., *Valstybės kūrimas – misija (ne)įmanoma,* Vilnius: „Spindulio“ spaustuvė, 2010, p. 100.

geriau neskubėti palikti rublio zoną, patarimų, o Lietuva neskubėjo dėl G. Vagnoriaus sprendimo ir 1992 m. tęsti 1991 m. pradėtą vykdyti bei tais metais pasiteisinusią ekonominę politiką: neribota rublinių kreditų emisija per Lietuvos bankus užtikrinti, kad Lietuvoje būtų aukštesnis nei kitose rublio zonos šalyse kainų ir atlyginimų lygis, ir taip pritraukti į šalį vis didesniu deficitu tampančias prekes. „Po to, kai 1991 metais gudriau nei kaimynai prisitaikę prie rublinės infliacijos akivaizdžiai pakėlėme kainų ir gyventojų pajamų mastelį, ryžtingai liberalizavome rinką, šalies parduotuvės prisipildė prekių, o piliečiai pajuto akivaizdžią naudą.“[50] G. Vagnoriaus politikai mėgino priešintis Lietuvos bankas, kurį premjeras mėgino palaužti kontrolierių apsiaustimi: „<...> apskritai nuo 1992 m. pradžios iki rugsėjo mėn. Lietuvos bankas priiminėjo vien tikrintojus.“[51] Tačiau nėra žinių, kad Lietuvos banko vadovybė būtų skubinusi nacionalinių pinigų įvedimą.

Kad ir kaip paradoksaliai tai skambėtų, tie motyvai, kurie paskatino vilkinti lito įvedimą 1920–1921 m. (1922 m. – tai jau kita istorija), labiau primena ne tuos, kuriais vadovavosi Gediminas Vagnorius 1991–1992 m., bet tuos, kurie paskatino jau Adolfo Šleževičiaus vyriausybę 1994 m. litą „pririšti“ prie dolerio. Kitaip sakant, tai vis tie patys valstietiškai „gaspadoriški“ „gyvenimo pagal kišenę“ bei „tvirto pinigo“ paieškų, o ne mėginimo „užsidirbti“, rizikingai spekuliuojant skirtingais infliacijos greičiais, motyvai. „Pririšus“ litą prie bazinės užsienio valiutos, jo kursas kitų valiutų atžvilgiu svyruoja drauge su dolerio (nuo 2002 m. – drauge su euro) kursu, lito bazinių valiutų infliacija yra importuojama į Lietuvą, bet juk niekas iš to tragedijos nedaro.

1991–1992 m. niekas rimtai nemanė, kad Rusijos vyriausybei artimiausioje ateityje pavyks stabilizuoti rublį. Pasaulis jau turėjo turtingą tokių katastrofų patirtį. 1923 m. Vokietijos markę ištikusi katas-

---

50 Ten pat, p. 99.

51 Šadžius, 2005, p. 207.

trofa buvo pirmas moderniais laikais turtingos išsivysčiusios šalies valiutos žlugimas dėl hiperinfliacijos[52]. 1919–1921 m. netgi patyrę valiutinių biržų vilkai noriai supirkdavo vokiečių markę, tikėdamiesi uždirbti, kai jos kursas vėl pradės kilti[53]. Jų lūkesčiai buvo pagrįsti prieškarine pasaulio finansinių rinkų veikimo aukso standarto pagrindu patirtimi[54]. Niekas neabejojo, kad prie jo pasibaigus karui ir bus grįžta, stengiantis per karą nuvertėjusių valiutų kursą stabilizuoti kuo arčiau jų prieškarinio aukso pariteto. To buvo tikimasi net iš būsimos (sutriuškinus bolševikus bei pakorus Vladimirą Leniną ir Levą Trockį) Rusijos vyriausybės, o ką jau kalbėti apie Vokietiją. Atrodė, kad tie lūkesčiai pasiteisina – 1920 m. pavasarį markės kursas dolerio atžvilgiu ėmė kilti, o toliau, nors ir svyruodamas, išliko maždaug stabilus iki 1921 m. rudens (žr. priedą).

Ką šiuolaikinės Lietuvos vyriausybė darytų, prasidėjus greitam, užsitęsusiam euro kurso smukimui kitų pagrindinių pasaulio valiutų atžvilgiu? Panašiai kaip dabartinis litas yra „pririštas“ prie euro, į kurį yra keičiamas kursu 3,4528 lito už eurą, taip ir 1918–1922 m. ostmarkė (auksinas) buvo „pririšta“ prie markės, į kurią buvo keičiama kursu 1:1[55]. Skirtumas tik tas, kad veikiant dabartinam Valiutų valdybos modeliui (VVM), Lietuvos bankas gali išleisti į apyvartą tik tiek naujų litų, kiek įsigyja atsargų eurais ar kita „tvirta“ valiuta, o Rytų skolinamoji kasa išduodavo ar išspausdindavo tiek ostmarkių, kiek gaudavo markių ar mokėjimų pavedimų markėmis. Pradėjusi pati leisti pinigus, Lietuvos vyriausybės rizikavo, kad su jais atsitiks tas pats, kas atsitiko su kaimynų „tautiniais“ pinigais: jų kursas

---

52 Žr. Eichengreen B., *Globalizing Capital. A History of the International Monetary System*, Princeton: Princeton UP, 1996; Feldman G. D. et al., eds., *The Experience of Inflation. International and Comparative Studies*, Berlin: Walter de Gruyter, 1984 ir kt.

53 Žr. League of Nations, *The Course and Control of Inflation. A Review of Monetary Experience in Europe after World War I*, Princeton: League of Nations, 1946, p. 46, 104.

54 Žr. Eichengreen, 1996.

55 Teoriškai Vokietijos ar net Lietuvos vyriausybė tą santykį galėjo pakeisti, todėl ostmarkė ir markė vis dėlto buvo atskiri pinigai.

smuko ne tik dolerio ar svaro sterlingų, bet ir markės atžvilgiu (žr. priedą)[56].

Kai 1920 m. pirmoje pusėje (kaip tik sušaukus Steigiamąjį Seimą) markės kursas kilo (niekas nežinojo – kad tik laikinai), LR I vyriausybė tautos atstovams, kurie teiravosi, kada bus įvesti lietuviški pinigai, galėjo aiškinti, kad Lietuva tuo tarpu turi kur kas „stipresnius“ pinigus, palyginti su kaimynais latviais ir lenkais. Tai buvo tiesa. Klausimas visiems metams buvo išbrauktas iš darbotvarkės, nors nuo 1920 m. rudens LR I vyriausybė savo dispozicijoje pagaliau turėjo tai, kas tuo metu buvo laikoma būtina stabilių pinigų įvedimo sąlyga – aukso atsargas.

Iš tikrųjų, kai 1919 m. rudenį, per patį finansų krizės sunkmetį eilinį kartą buvo svarstomas lietuviškų pinigų įsivedimo klausimas, bene pats svariausias argumentas buvo, kad nėra kuo juos „padengti“[57]. Kalbama apie realias vertybes, į kurias būtų galima iškeisti piniginius ženklus pagal fiksuotą kursą. Iki Pirmojo pasaulinio karo tokia vertybė buvo auksas. Aukso standartu pagrįstą valiutą turėjusios valstybės dalį emisijos vykdė auksinėmis monetomis, o popierinius pinigus laisvai keitė į auksą pagal iš anksto nustatytą santykį (aukso paritetą). Pirmaisiais po Pirmojo pasaulinio karo metais tokius pinigus turėjo tik JAV, o dauguma kitų aukso standartą atkūrė per pirmąjį pokario dešimtmetį. Grįžimas prie aukso standarto ar artimo jam valiutos režimo tuo metu ir buvo vadinamas pinigų stabilizacija. To nebėra mūsų laikais, kai didžiųjų šalių ar jų grupių (pvz., Europos Sąjungos) valiutos keičiamos viena į kitą laisvai „plaukiojančiu“ kursu, o mažesniosios finansinio stabilumo ieško vienu ar kitu būdu susiedamos savo valiutų kursą su viena iš pirmųjų arba padengdamos nacionalinių pinigų emisiją jų atsargomis[58].

---

56 Primenu, kad išleidimo metu pagal oficialų kursą 2 Latvijos rubliai buvo lygūs 1 ostmarkei, o 1 Estijos markė – 1 ostmarkei.

57 Žr. Terleckas, 1992, p. 69.

58 Žr. Eichengreen, 1990, p. 136–190; Ferguson N., *Pinigų triumfas: finansai pasaulio istorijoje*, Vilnius: Baltos lankos, 2011.

1922 m. rudenį įvestas litas buvo pagrįstas vadinamąja aukso devizų sistema, kurią to meto finansų ekspertai rekomendavo ūkiškai silpnesnėms šalims[59]. Esant šiai sistemai, aukso atsargomis padengiama tik dalis popierinių pinigų emisijos, o jie patys fiksuotu kursu keičiami ne į auksą, bet į vieną iš aukso standarto valiutų, kuri jau neribotai keičiama į auksą ir todėl vadinama aukso deviza. Ši sistema labai panaši į tą, kuri Lietuvoje nusistovėjo nuo 1994 m., skirtumas tik tas, kad, pasibaigus aukso standarto laikams, doleris ir euras nustojo būti aukso devizomis, tapdami tokiais pačiais laisvai plaukiojančio kurso pinigais, kokiais pirmu pokario penkmečiu (1918–1923 m.) buvo Vokietijos markė.

Labai norint įsivesti savus (stabilius) pinigus ir kūrybiškai (inovatyviai) mąstant bei veikiant, buvo galima išsiversti ir be aukso atsargų. Ir tuometinėje Lietuvoje buvo taip mąstančių ekonomistų. Antai žymus tų laikų ekonomistas Alfonsas Moravskis (1868–1941) siūlė įsivesti „ruginius“, padengtus grūdų atsargomis. Iš tikrųjų, „ruginiai“ netgi buvo naudojami kaip „idealūs“ pinigai (t. y. skaičiavimo priemonė) – Žemės reformos įstatyme, kuris buvo priimtas 1922 m. vasario 15 d. (taigi dar tebesiautėjant infliacijai), žemės išpirkimo kainos buvo nustatytos tam tikru rugių kiekiu už ploto vienetą[60]. A. Moravskis manė, kad įsivesti stabilius lietuviškus pinigus buvo galima jau 1920 m. pradžioje[61].

Pagal Lietuvos ir Sovietų Rusijos 1920 m. liepos 12 d. taikos sutarties sąlygas Lietuva gavo 3 milijonus aukso rublių, kurie jai buvo perduoti 1920 m. spalio pradžioje. Be to, Sovietų Rusija buvo pasiruošusi paskolinti dar kelias tonas aukso, už kurias per keletą metų būtų reikėję susimokėti grūdais[62]. Nuo 1920 m. savo pinigus ėmė-

---

59 Žr. Kuzminskas S., *Lietuvos Banko emisijos politika Europos monetarinių santykių plėtotės šviesoje*, Kaunas–Marijampolė: „Dirvos“ bendrovės leidinys, 1928; Jurgutis V., *Pinigai*, Kaunas: s.n., 1938.

60 Žr. Moravskis, 1925, 2, p. 30. Rizikinga šios idėjos pusė buvo ta, kad „ruginių“ kursas būtų priklausęs nuo tų metų derliaus ir grūdų kainos pasaulinėje rinkoje.

61 Žr. Terleckas, 1992, p. 95.

62 Žr. Žukas, 1992, p. 222–223.

si stabilizuoti šiauriniai Lietuvos kaimynai, kurių nacionaliniai pinigai tuo metu nuo infliacijos jau buvo nukentėję kur kas daugiau už okupacinę ostmarkę (žr. priedą). Kaip ir 1990–1992 m., pirmavo lėtieji estai. Tuo metu jų pirmavimą lėmė tai, kad jie pirmi (jau 1920 m. vasario 2 d.) sudarė taiką su Sovietų Rusija.

Tos taikos sutarties bolševikams labai reikėjo pralaužti Antantės ekonominę blokadą. Nors 1920 m. sausio 16 d. Antantės valstybės ją sušvelnino, leisdamos savo šalių verslininkams prekiauti su „Rusijos liaudimi“ bei kooperatyvais, tebegaliojo Prancūzijos iniciatyva įvestas draudimas priimti apmokėjimui už prekes auksą iš carinės Rusijos aukso atsargų (jis buvo paskelbtas vogtu). Tas draudimas negaliojo Estijai, kuri pagal Tartu taikos sutartį gavo net 15 milijonų aukso rublių reparacijų[63]. Sovietų Rusija tokia dosni buvo dėl išskaičiavimo pasinaudoti Estija kaip „aukso plovykla“ bei tarpininke įsivežant tuos reikmenis (karo medžiagas), kurias įvežti Antantė tebedraudė.

Pagal slaptą sandėrį, kurio sąlygas žinojo tik keletas aukščiausių Estijos valdžios pareigūnų, Estijos bankas 1920–1922 m. pardavinėjo Vakaruose bolševikų auksą (kaip savo), gaudamas už šią paslaugą labai solidžius komisinius mokesčius. Vien tik Estijos vyriausybė taip užsidirbo dar 20–30 milijonų aukso rublių[64]. Į šį verslą įsitraukė ir privatūs Estijos bankai bei verslininkai, padėdami Sovietų Rusijos agentams už tokiu būdu gautas lėšas įsigyti Antantės vis dar uždraustų parduoti Rusijai karo medžiagų. Estiją užplūdęs bolševikų aukso srautas drauge su kariuomenės demobilizacija, o kartu – ir smarkiu valstybės išlaidų sumažinimu – sudarė sąlygas jau 1921 m. pradžioje stabilizuoti Estijos markės kursą[65].

Maža to, aukso ir aukso devizų Estijos bankas sukaupė tiek daug, kad jam pakako lėšų finansuoti ambicingą pramonės atkūrimo programą. Estijos vadovai tikėjosi, kad taip pelningai su bolševikais už-

63 Valge, 2006, p. 95.
64 Ibidem, p. 118.
65 Ibidem, p. 123.

megzti santykiai plėtosis ir toliau, užtikrindami atkurtos Estijos ikikarinės pramonės produkcijai pirmenybę Rusijos rinkoje. Galiausiai jiems teko žiauriai nusivilti, nes 1921 m. „plauti“ skirto aukso srautas iš Rusijos nuslūgo, o 1922 m. – pasibaigė[66]. Nepaisant Rusijos nuo 1921 m. pradėtos vykdyti „naujosios ekonominės politikos“, jos rinkos Estijos pramonės produkcijai neatsidarė, nes užsienio prekyba liko valstybės monopolis. Jos gyvybei palaikyti reikėjo nurašyti senas skolas ir duoti naujus kreditus – faktiškai subsidijas. Ši našta pastūmėjo Estijos banką atnaujinti infliacinę emisiją[67]. Naują infliacijos proveržį pavyko sustabdyti tik 1924 m., o Estijos pinigus galutinai stabilizuoti – 1926 m., gavus Tautų Lygos paskolą. Įpratę šeimininkauti Estijoje, bolševikai savo tarpininkams atsilygino dar ir 1924 m. pabaigoje surengtu puču.

Matuojant profesinės kompetencijos masteliu ir lyginant visas Rytų Europoje susikūrusias naujas nepriklausomas valstybes, bene aukščiausio balo nusipelno kaimynė Latvija[68]. Su ja gali lygintis tik Čekoslovakija, kuriai savo finansus pavyko stabilizuoti jau 1919–1920 m. Ankstyva šalies finansų stabilizacija laikoma jos legendinio pirmojo finansų ministro Aloiso Rašíno (1867–1923) nuopelnu. Latvijos „Rašinu“ tapo Ringoldas Kalningsas (1873–1940), kuris 1921 m. kovą buvo paskirtas šalies finansų ministru. „Nešukuotais plaukais, nepraustomis akimis, apsirengęs kaip darbininkas“, bet pilna auksinių dantų burna, R. Kalningsas užsienio diplomatams atrodė ne kaip ministras, bet kaip „klasikinis šykštuolis“ (*classic miser*).“[69] Per vienerius metus šiam „klasikiniam šykštuoliui“ smarkiai pakėlus mokesčius ir pagerinus jų surinkimą pavyko subalansuoti valstybės biudžetą, kartu sumažinti valstybės išlaidas, panaikinti nepelningus valstybės monopolius ir padidinti pajamas iš pelningų. Tokiu tapo

---

66 Ibidem, p. 136.

67 Ibidem, p. 128–137.

68 Žr. Wolf, 2001.

69 Hiden J., *The Baltic States and Weimar Ostpolitik*, Cambridge: Cambridge UP, 1987, p. 85.

prekybos linais monopolis, kuris dėl specialaus lyginamojo tyrimo laukiančių priežasčių Lietuvos iždui pridarė nuostolių ir buvo panaikintas, o Latvijoje – tapo svarbiu pajamų šaltiniu.

1921 m. vasarą šalia laisvai „plaukiojančio“ Latvijos rublio buvo įvestas latas, kurio vertė buvo prilyginta vienam aukso frankui. Iš pradžių jis buvo naudojamas tik kaip „idealus“ ar menamas apskaitos ir atsiskaitymo vienetas, visus mokėjimus faktiškai atliekant Latvijos rubliais. Tai reiškia, kad atlyginimai valdininkams buvo skaičiuojami latais, o išmokami Latvijos rubliais pagal tos dienos Latvijos rublio kursą aukso franko atžvilgiu. Tam kursui pakilus iki 50 Latvijos rublių už aukso franką, jo „plaukiojimas“ 1922 m. buvo sustabdytas. Latvijos rubliai dar porą metų liko apyvartoje, o 1924 m. buvo pakeisti naujais piniginiais ženklais, kurie „materializavo“ „idealųjį latą“[70].

Geriausio pažymio Latvijos pinigų reforma nusipelno ne dėl ką tik aprašytos rafinuotos jos techninės konstrukcijos, kuri galėjo veikti raštingos ir gerai mokančios skaičiuoti tautos gyventame krašte. Lietuvos kaimiečiui mokėti ostmarkėmis, o kainas ir atlyginimus (samdiniams) skaičiuoti įsivaizduojamais litais būtų buvusi labai sunki užduotis. Užtat 1922 m. rudenį jis tai jau mokėjo daryti ne tik „ruginiais“, bet ir JAV doleriais, kurie, 1921 m. rudenį pradėjus smarkiai kristi markės (auksino) kursui, palaipsniui pradėjo ją išstumti iš apyvartos, perimdamas iš jos ne tik kaupimo ir skaičiavimo, bet ir mokėjimo (išskyrus atsiskaitymus su valstybe – mokesčius labiau apsimokėjo mokėti ostmarkėmis) priemonės funkcijas. Aukso frankas nebuvo Latvijos rublio konkurentas, nes frankai paprasčiausiai necirkuliavo Latvijos pinigų apyvartoje.

Geriausio pažymio Latvijos finansinė stabilizacija nusipelno todėl, kad ji vyko bene sunkiausiomis (lyginant su kitomis Rytų Eu-

---

70 Žr. Aizsilnieks, 1968, l. 164–182; Bērziņš V., atbildīgais redaktors, *20. gadsimta Latvijas vesture II. Neatkariga valsts 1918–194*0, Riga: Latvijas vestures instituta apgads, 2003, l. 464–467.

ropos šalimis) sąlygomis. Latvija bene labiausiai nukentėjo nuo Pirmojo pasaulinio karo veiksmų. Iki pusės šalies gyventojų tapo karo pabėgėliais. Lyginant su kitomis Baltijos šalimis, joje santykinai didžiausia gyventojų dalis buvo miestiečiai, kurie, kitaip nei daugiausia kaimiškos Lietuvos gyventojai, nebūtų galėję išgyventi „iš žemės“, net ir visiškai sužlugus piniginiam mainų ūkiui[71]. Vienintelėje tarp už nepriklausomybę kovojusių Baltijos šalių, Latvijoje, 1919 m. daugelyje vietovių (visų pirma, Rygoje) žmonės mirė iš bado[72].

Nors Latvija, kaip ir kitos Baltijos šalys, sudarydama taikos sutartį su Sovietų Rusija, gavo iš jos aukso, už „vėlavimą“ buvo „nubausta“. Jai bolševikai perdavė 4 milijonus aukso rublių – 11 milijonų mažiau, negu Estijai, nors ir 1 milijonu daugiau, negu Lietuvai[73]. Pačią taikos sutartį ji pasirašė paskutinė iš Baltijos šalių (1920 m. rugpjūčio 11 d.), tad dalyvauti pelningajame bolševikų pagrobto carinės Rusijos aukso plovimo versle jau nebespėjo – visa grietinėlė atiteko lėtiesiems apsukruoliams estams. Pagaliau, lyginant su gretimomis šalimis, infliacija finansinės reformos pradžioje (1921 m. pavasarį) buvo pasiekusi aukščiausią Baltijos šalyse lygį (žr. priedą).

Pats įdomiausias latviškosios 1921–1922 m. stabilizacijos bruožas yra tas, kad ji pavyko be užsienio pagalbos – jeigu tokia neskaitysime Sovietų Rusijos reparacijų auksu. Nei Latvija, nei Lietuva jokių paskolų finansams stabilizuoti negavo. Tačiau Lietuvos, palyginti su Latvijos, finansinę padėtį smarkiai pagerino nuo 1919 m. ją pradėjusios pasiekti piniginės emigravusiųjų į JAV perlaidos Lietuvoje likusiems giminėms, o vėliau ir pačių grįžusių į tėviškę emigrantų pinigai. Iš viso tokių sugrįžėlių buvo apie 20 000[74]. Anks-

---

71 Žr. Kahk J., Tarvel E., *An Economic History of the Baltic Countries,* Stockholm, 1997, p. 83–102.

72 Šilde Ā., *Latvijas vēsture. 1914–1940. Valsts tapšana un suverēna valsts*, Stokholma: Daugava, 1976, l. 295.

73 Bērziņš, 2003, l. 142.

74 Terleckas, 1992, p. 45.

tyva Estijos pinigų stabilizacija jau pokomunistiniais laikais padėjo jai išsiveržti į priekį konkuruojant dėl užsienio kapitalo ir ilgainiui ne tik toli aplenkti (skaičiuojant tiesioginėmis investicijomis vienam gyventojui) Lietuvą ir Latviją, bet ir pranokti Vidurio Europos šalis[75].

Pirmosios nepriklausomybės laikais dėl savo gausios ir tuo metu dar nenutautėjusios diasporos santykinį pranašumą turėjo Lietuva. Tiesa, patikimų žinių apie emigravusiųjų atsivežtus kapitalus nėra, tačiau tam tikras retrospektyvias išvadas galima daryti iš vėlesnių metų skaičių. Būtent, „Lietuvos banko valdytojas nurodė, kad 1929 metų pirmoje pusėje, šalia cirkuliavusių 46 mln. lt, apyvartoje buvo apie 10–15 mln. dolerių, o tai ekvivalentiška 100–150 mln. litų“[76]. 1926–1930 m. iš JAV kasmet vidutiniškai įplaukdavo po 27,3 mln. litų[77]. Tai buvo labai didelė parama litui, nes leido išvengti einamosios sąskaitos deficito (kartu lito padengimo auksu ir aukso devizomis mažėjimo) net tais metais, kai Lietuvos užsienio prekybos balansas nebūdavo teigiamas.

1919–1922 m. kasmetinės įplaukos turėjo būti kur kas didesnės, nes karo metais susisiekimas su Lietuva buvo nutrūkęs, o atlyginimai JAV tuo metu labai pakilo. Tokios didelės Vakarų kapitalo injekcijos negavo nei Latvija, nei Estija. Būdama viena ekonomiškai pažangiausių carinės Rusijos teritorijų, Latvija pati buvo vienas iš jos vidinės migracijos traukos centrų, o Estijos gyventojai dažniausiai migruodavo į netolimą Peterburgą[78]. Emigrantų doleriai ir buvo ta užsienio finansinė pagalba, kurią Lietuva gavo Pirmojo pasaulinio ir Nepriklausomybės karų nuniokotai ekonomikai atkurti.

Baigiantis Antrajam pasauliniam karui, Šveicarijoje dar tebeveikiančių Tautų Lygos įstaigų ekspertai išleido makroekonominės stabilizacijos po Pirmojo pasaulinio karo lyginamąją studiją, kurioje

---

75 Norkus Z., *On Baltic Slovenia and Adriatic Lithuania*, p. 262–263.

76 Terleckas, 1992, p. 88.

77 Ten pat, p. 128.

78 Žr. Маамяги В. А., *Эстонцы в СССР 1917–1940 гг*. 2-е изд., перераб. и доп., Москва: Наука, 1990.

ieškoma kovos su pirmojo pokario infliacija pamokų artėjančiam antrajam pokariui. Lietuvos atvejį aptariančiame skirsnyje, kurį, tikėtina, parašė Tautų Lygai dirbęs estų ekonomistas Ragnaras Nurksė (1907–1959), tiesiai teigiama, kad emigrantų doleriai buvo pagrindinis Lietuvos finansinės stabilizacijos 1922 m. sėkmės veiksnys[79]. Šiuo atžvilgiu LR I vyriausybės padėtis nuo 1920 m. buvo ne blogesnė, palyginti su ta, kurioje nuo 1992 m. buvo su infliacija kovojančios LR II ir kitų Baltijos šalių vyriausybės. Suvaldyti infliaciją joms vargu ar būtų pavykę be Vakarų šalių paskolų. Ne išimtis yra Estija, nes ir ji 1992 m. rudenį, kai TVF vadovai įsitikino, kad kronos įvedimas 1992 m. birželį nebuvo avantiūra, gavo paskolą savo finansams stabilizuoti[80].

Stabilizuojant Lietuvos ūkį pirmojo tarpukario dešimtmečio pradžioje ir atkuriant jį po karo sugriovimų, tokį pat vaidmenį suvaidino emigrantų kapitalai. Čia kalbama ne vien apie Lietuvos laisvės paskolą, kurios bonų emigrantai išpirko kur kas mažiau, negu buvo tikėtasi, bet visų pirma apie emigrantų įvežtą privatų kapitalą, kurį sugrįžusieji investavo į daugelį tais metais įkurtų akcinių bendrovių, kaip antai Lietuvos prekybos bendrovė, Lietuvos pramonės bendrovė, Lietuvos audimo bendrovė ir kt. Dauguma šių bendrovių bankrutavo, tačiau jų doleriai iš Lietuvos niekur nedingo, o tik atsidūrė kitose rankose. Dalis jų tapo Lietuvos banko aukso devizomis, kurios kartu su „Lenino auksu“ 1922 m. padengė pirmą litų emisiją.

Kodėl litai nebuvo išleisti 1921 m., dar galima paaiškinti sunkesne palyginti su šiauriniais kaimynais Lietuvos tarptautine padėtimi. Estija ir Latvija jau 1920 m. galėjo demobilizuoti savo kariuome-

---

79 Žr. League of Nations, 1946, p. 121–122.

80 Žr. Hansson A. H., „Macroeconomic Stabilization in the Baltic States“, Blejer M. J., Škreb M. (eds.), *Macroeconomic Stabilization in Transition Countries*, Cambridge: Cambridge UP, p. 256–280; Hedfors P., „Lietuvos pinigų sistemos pagrindų kūrimas 1990–1993 m.“, *Pinigų studijos*, Nr. 2, 1997, p. 50–58; Lainela S., Sutela P., „Introducing New Currencies in the Baltic Countries“, Haavisto T. (ed.), *The Transition to a Market Economy. Transformation and Reform in the Baltic States*, Cheltenham: Edward Elgar, 1997, p. 66–95.

nę, o Lietuva ją kaip tik tais metais smarkiai padidino ir pradėjo ją mažinti tik antroje kitų metų pusėje. Tačiau litų emisijos uždelsimo iki 1922 m. rudens jau nebegalima paaiškinti vien LR I vyriausybės nesugebėjimu laiku suprasti, kur veda 1921 m. rudenį vėl prasidėjęs markės kurso kritimas. Tuo metu jau buvo visiškai įmanoma įsivesti ne tik lietuviškus, bet būtent *stabilius* lietuviškus pinigus. Ieškant priežasčių, kodėl tai nebuvo padaryta 1921 m. pabaigoje arba bent jau pirmoje 1922 m. pusėje, naivu remtis prielaida, kad vienokios ar kitokios pinigų politikos pasirinkimą lemia tik siekis bendro gėrio.

Nors stabilūs pinigai ir iš tikrųjų yra bendras gėris, nes triženklė ar net jau dviženklė[81] infliacija yra visuomenės turto naikinimo mašina, ji veikia ir kaip jo perskirstymo mechanizmas. Nors gal niekas nesiekia tokią infliaciją sukelti[82], jai prasidėjus atsiranda interesų grupių, kurios iš jos gauna naudos, praturtėdamos kitų grupių ar visuomenės daugumos sąskaita. Analizuodamas pokomunistinių rinkos reformų eigą, amerikiečių politikos mokslininkas Joelis S. Hellmanas tokias interesų grupes pavadino „ankstyvaisiais laimėtojais“[83]. Pokomunistiniais laikais tai buvo asmenys, kurie pirmieji gavo eksporto arba importo licencijas, įsteigė firmas, teikiančias vis dar neprivatizuotoms valstybinėms įmonėms tarpininkavimo paslaugas, o įsisukus infliacijai – galėjo gauti bankų (kurių dauguma tebebuvo valstybiniai) kreditų.

Kai kurias iš amerikiečių tyrėjo nurodomų interesų grupių, kurioms infliacija sudaro sąlygas pasipelnyti, galima aptikti ir pirmaisiais tarpukario Lietuvos gyvavimo metais. Geriausiai informuotas liudininkas – Lietuvos ministras pirmininkas 1922 m. vasarį–1925 birželį Ernestas Galvanauskas praneša: „<...> didžiausią pasipriešinimą savo valiutai įvesti radau ne užsienyje, bet Lietuvoje.

---

81 Dėl vienaženklės infliacijos poveikio ūkio augimui ekonomistai nesutaria.

82 Išimtis galėtų būti nebent radikalios (antisisteminės) jėgos, kurioms infliacija ir ją dažnai lydinti politinė suirutė suteikia šansą užgrobti valdžią.

83 Hellman J. S., „Winners Take All: The Politics of Partial Reform in Postcommunist Transitions“, *World Politics* 50 (2), 1998, p. 203–234.

Savos valiutos priešai buvo visi spekuliacija besiverčią prekybininkai, dalis pramonininkų, ypač bankai, kuriems markės infliacija buvo svarbiausias šaltinis praturtėti.“[84] Jų auka ir tapo sugrįžę iš JAV emigrantai. Tai gerai matė ir amžininkai. „Gal dar didesnė nelaimė laukė Lietuvoje daugelio pasiryžėlių grįžti į Lietuvą, norinčių čia apsigyventi. Valiutų kritimo laikais jų dauguma iškeitė dolerius į beverčius popieriukus; tie, kurie žemės ieškojo pirkti, prie jos nebuvo prileisti; kurie kibo į prekybą ir pramonę, beveik visi nudegė dėl vietos sąlygų nepažinimo. Visi šie pokariniai nukentėjėliai ir idealizmo aukos, kurie tik galėjo, spruko atgal į Ameriką; nebeturėjusieji iš ko grįžti (buvo nemažai ir tokių), vargą vargsta sykiu su kitais.“[85]

Galima kalbėti net apie tam tikrus politinės-finansinės oligarchijos požymius 1920–1922 m. Lietuvoje[86]. Kaip žinoma, prekyba ir finansai carinės Rusijos laikais Lietuvoje buvo žydų mažumos veiklos sfera. Beveik visi besikuriančios Lietuvos politinio elito nariai buvo beturčiai inteligentai, daugelis kurių grįžo į Lietuvą iš bolševikinės Rusijos pliki kaip tilvikai. Tačiau jiems nestigo noro ir ryžto praturtėti. Tiesiausias kelias tai padaryti (panašiai kaip ir pirmaisiais pokomunistinės Lietuvos metais) atrodė bankininkystė. Viena įtakingiausių tuometinių politinių veikėjų grupių susibūrė apie 1927 m. bankrutavusį Lietuvos prekybos ir pramonės banką, kurio valdymui didžiausią įtaką turėjo Martynas Yčas, kitos – apie Ūkio banką, kurį valdė broliai Jonas ir Juozas Vailokaičiai[87]. „Skurdo metais prasigyveno tik bankai, besivertę svetimos valiutos spekuliacija. 1918–

---

84 Galva G., *Ernestas Galvanauskas. Politinė biografija*, Čikaga: Akademinės skautijos leidykla, 1982, p. 232.

85 Kemėšis F., 1990 (1928), „Amerikos lietuvių kova už Lietuvos laisvę“, *Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis*, Kaunas: Vyriaus. Lietuvos nepriklausomybės 10 metų sukaktuvėms ruošti k-tas, 1930, p. 43.

86 Žr. Norkus Z., *On Baltic Slovenia and Adriatic Lithuania*, p. 119–132. Panašūs procesai vyko ir 1920–1924 m. Estijoje, kur susibūrė grupė veikėjų, kuriems ir atitekdavo iš bolševikų aukso plovimo prasigyvenusio Estijos banko dalijamos paskolos. Žr. Valge, 2006, p. 128–133.

87 Žr. Terleckas V., *Lietuvos bankininkystės istorija, 1918–1941*, Vilnius: Lietuvos banko Leidybos ir poligrafijos sk., 2000, p. 37–58.

1921 m. įsteigti 7 bankai žymiai padidino kapitalą ir turėjo įtakos rinkimams.“[88]

Kaip žinoma, rinkimus į Steigiamąjį Seimą 1920 m. balandį laimėjo krikščionių demokratų blokas. Tad iki pat 1922 m. politinių galimybių įvesti litą nebuvo, nes tam nepritarė Ūkio banko savininkai broliai Vailokaičiai, kurių žodis finansų klausimais buvo lemiamas krikščionių demokratų bloke, turėjusiame daugumą Steigiamajame Seime[89]. Tad nacionalinei Lietuvos valiutai žalia šviesa užsidegė tik 1922 m. vasarą, kai priartėjo I Seimo rinkimai, kurie įvyko tų metų spalio 10–11 d. Krikščionių demokratų lyderiai suprato, kad tolesnis priešinimasis veda į pralaimėjimą artėjančiuose rinkimuose.

3. Delsimo kaina: kodėl 1991–1994 m. atsilikome nuo Estijos, o 1920 m. praradome Vilnių

Savaime suprantama, 1922 m. spalio 1 d. pirmoji, o 1993 m. birželio 25 d. antroji nepriklausomos Lietuvos istorijoje nacionalinių pinigų stabilizacija neužsibaigė. Priešingai, ji tik prasidėjo, o jos galutinę sėkmę lėmė tolesni įvykiai ir ekonominiai procesai. Litų paleidimas į apyvartą nesustabdė infliacijos – kainos ir toliau didėjo, tik lėtesniais tempais. 1922 m. rudenį tebesitęsiantis kainų augimas kėlė Lietuvos stabilizatoriams paniką ir skatino griebtis administracinių priemonių, nors 1919 m. rudenį buvo paskelbta prekybos laisvė. „Nepagrįstai“ keliančius kainas prekybininkus piniginėmis baudomis baudė karo komendantai. Pokomunistinėje Lietuvoje, kaip ir tarpukariu, prasidėjus finansinei stabilizacijai prasidėjo ir bankų bankrotai, nors jie tarpukariu ir neįgijo tokio masto kaip liūdnai pagarsėjusi „bankų griūtis“ 1995 m. pabaigoje.

Galima pasidžiaugti, kad tuo metu atsirado ekonomistų, kurie prisiminė tarpukario patirtį, ja remdamiesi ramino ir po lito įvedimo

---

88 Galva, 1982, p. 146.

89 Žr. ten pat, p. 230.

1993 m. tebekylančių kainų išgąsdintus tautiečius: „<...> per dvylika mėnesių (1993 m. balandžio mėn. – 1994 m. balandžio mėn.) vartojimo prekių ir paslaugų kainos padidėjo 78,5 %, labiausiai pabrango (net 289,5 %) sveikatos priežiūros ir medicinos paslaugos, mažiausiai (35,9 %) – alkoholiniai gėrimai ir tabako gaminiai. <...> Gal kiek paradoksalus atrodo kainų didėjimas palyginti stabilaus lito fone. Tačiau tai nėra nauja Lietuvos ekonominėje istorijoje. Antai tarpukario Lietuvoje 1923–1925 m. buvo pastebimas kainų didėjimas: bendras 35-ių prekių kainų indeksas 1923 m. padidėjo 19,3 punkto, 1924 – 10,5 ir 1925 m. – 20 punktų, kai tuo tarpu įvedant litą nustatytas JAV dolerio paritetas (1 doleris = 10 Lt).“[90]

Tik pradedant 1927 m. tarpukario, o 1997 m. – pokomunistinėje Lietuvoje galima kalbėti apie infliacijos pabaigą, kurią šiais laikais ekonomistai konstatuoja, kai metinė infliacija sumažėja iki vienaženklio skaičiaus. Lietuva 1999 m. pajuto Rusiją 1998 m sukrėtusios krizės padarinius, o 1931 m. ją jau visa jėga buvo užgriuvusios 1929 m. JAV prasidėjusios didžiosios tarpukario pasaulinės ekonominės krizės bangos. Abi krizės litui atnešė defliaciją, nors jos mastus (iki 2 %) 1999–2001 m. dėl pasikeitusio tarptautinio valiutinio režimo tik iš tolo galima lyginti su didžiosios tarpukario laikų krizės Lietuvoje 1931–1935 m. defliacija[91]. Toliau tuos lyginimus galima būtų tęsti, tačiau vietos liko tik atsakyti į klausimą, o ką gi naujo visais šiais diachroniniais ir sinchroniniais palyginimais galime sužinoti? Galų gale, koks skirtumas – metai ten, metai šen?

Vieneri metai iš tikrųjų nieko ypatingo nelemia „ramiais laikais“, kai vyksta maži įvykiai ir pokyčiai, kurie keičia tik tam tikra kryptimi ir būdu vykstančių procesų kiekybinių rodiklių reikšmes. Tačiau visai kitokią reikšmę jie įgyja „kritinių konjunktūrų“ ar revoliucinių permainų laikais, kurie lemia būsimos raidos kokybinius parametrus:

---

90 Ankėnas V., Šiaudytis V., „Lietuvos monetarinė politika“, *Lietuvos ūkis*, Nr. 6, 1994, p. 15–16.

91 Žr. Vetlov I., „Lietuvos kainų kitimas ir jo veiksniai“, *Pinigų studijos*, Nr. 2, 2002, p. 30.

ekonominės ar politinės santvarkos pobūdį, valstybės sienas ir panašius dalykus, nuo kurių priklauso būsimos raidos potencialas. Uždelsus galima pavėluoti į traukinį, o net į jį įtilpus – gali tekti važiuoti antra klase ar stovint tambūre. Ne mažiau apmaudu pavėluoti į dalybas – geidžiamą daiktą gali pasiimti kitas. Net ir į jas suspėjus, galima nieko negauti, pagailėjus išsileisti geram vėzdui ar koltui. Tada liks tik verkšlenti, mėginant sužadinti pašalinių užuojautą, ir kęsti geriau pasirengusio varžovo patyčias.

Pirmoji metafora tinka delsimo palikti rublio zoną padariniams apibūdinti. Viena giliausių žaizdų, kuri Lietuvos visuomenės socialinėje vaizduotėje (senovine sociologijos klasiko Emilio Durkheimo kalba – Lietuvos visuomenės kolektyvinėje sąmonėje) atsivėrė pokomunistinės transformacijos metais, yra jau pirmajame pokomunistinės transformacijos dešimtmetyje išryškėjęs, o nuo to laiko tolydžio didėjantis atsilikimas nuo Estijos. Tai Lietuvos interneto portalų pamėgta tema, kuri eksploatuojama kiekviena tinkama proga ar net tiesiog kai nebėra daugiau apie ką rašyti. Ta žaizda ne nauja – dar autoritarinio Antano Smetonos režimo laikais cenzūra draudė skelbti statistinę informaciją apie Lietuvos atsilikimą nuo šiaurinių kaimynių. Nuo to laiko Lietuvos visuomenės jautrumas šiai temai padidėjo dėl poros priežasčių.

Pirma, sovietmečiu socialinis ekonominis ir kultūrinis Lietuvos atsilikimas nuo Latvijos ir Estijos faktiškai išnyko. Antra, didesnis tautinis homogeniškumas lemtingais 1990–1991 m. Lietuvai suteikė jėgų pirmai mesti iššūkį Maskvos imperiniam centrui, prisiimti jo atsakomuosius smūgius ir pasijusti viso Baltijos regiono lydere. Dėl to toks didelis buvo Lietuvos visuomenės pasipiktinimas ir nusivylimas, kai 1997 m. Europos Sąjungos vadovai Estiją kartu su Čekija, Vengrija, Lenkija ir Slovėnija pakvietė pradėti derybas dėl narystės Europos Sąjungoje, o Lietuvą tam sykiui paliko stovėti perone.

Tačiau pykti nėra dėl ko. Lietuvos atsilikimas nuo Estijos yra ne tik žurnalistų eskaluojamas mitas – apie jį byloja ir objektyvūs so-

cialinės statistikos faktai[92]. Kaip ir kodėl taip atsitiko – sudėtingas klausimas, apie kurį yra rašęs ir šių eilučių autorius[93]. Jį lėmė kelios nepalankios Lietuvai aplinkybės, iš kurių svarbiausia – tokio kaimyno, kokį turėjo Estija, – Suomijos – nebuvimas, prie jų galima pridėti ir kultūrinius skirtumus, kuriuos lėmė katalikiška Lietuvos praeitis ir vėlesnė kultūrinė bei socialinė modernizacija. Tačiau šios nepalankios Lietuvos pirmavimui ekonominėje „Baltijos regatoje“ aplinkybės nebuvo tokios, kad jų poveikio nebūtų buvę galima bent jau sušvelninti geriau apgalvota rinkos reformų politika.

Tačiau atsitiko priešingai – Lietuvos vykdoma reformų politika jos padėtį dar labiau sukomplikavo. Čia pati lemtingiausia klaida buvo pinigų reformą apimančios makroekonominės stabilizacijos uždelsimas, pasirinkus „gudrią“ infliacijos lenktynių rublio zonoje politiką. Visos Baltijos šalys vykdė vadinamąją „šoko terapiją“, kurios esmė yra visų rinkos reformų vykdymas maksimaliu įmanomu greičiu. Tačiau, net vykdant reformas šiuo „greituoju būdu“, nepaprastai svarbi yra konkrečių žingsnių seka. Išsivirti koldūnų yra geras pasirinkimas vienišam vyriškiui, panorėjusiam kuo greičiau pasigaminti karšto maisto. Tačiau viską galima sugadinti, užšaldytus koldūnus sumetus į šaltą vandenį ir tik tada jį užvirinant.

Esminis lietuviškos ir estiškos „šoko terapijos“ skirtumas buvo tas, kad Estija masinę privatizaciją pradėjo jau įsivedusi nacionalinę valiutą – santykinio makroekonominio stabilumo sąlygomis. Kartu su kitokio privatizacijos metodo pasirinkimu (stambios įmonės buvo ne „pardavinėjamos“ už investicinius čekius, bet už tikrus pinigus, pirmenybę teikiant užsienio investuotojams) tai leido išvengti tokio beprasmiško turto naikinimo, kokiu virto lietuviškoji privatizacija. Jos architektai studijų metais iš marksistinės-leninės politinės eko-

---

92 Žr. Lauristin M., Editor-in-Chief, *Estonian Human Development Report 2010/2011: Baltic Way(s) of Human Development Twenty Years On*, Tallinn: Eesti Koostöö Kogu, 2011.

93 Žr. Norkus, 2008, p. 592–616; to paties, *On Baltic Slovenia and Adriatic Lithuania*, p. 242–295.

nomijos vadovėlių buvo gerai išmokę, kad pagrindinis skirtumas tarp socializmo ir kapitalizmo yra privatinė gamybos priemonių nuosavybė. Todėl Lietuvoje rinkos reformos buvo pradėtos nuo privatizacijos, kurios tempais Lietuva nuo pat 1991 m. lenkė savo Baltijos kaimynes. „Privatizacijos procesas Lietuvoje labai skyrėsi nuo raidos Estijoje ir Latvijoje. Privatizacija buvo daug greitesnė ir platesnė (*comprehensive*). Iš tiesų, privatizacija Lietuvoje buvo viena greičiausių Rytų šalyse. Jau 1992 m. pabaigoje 56 % viso turto Lietuvoje buvo privatizuota.“[94]

Taigi, didžioji valstybės turto dalis buvo privatizuota, kai pinigų nuvertėjimas artėjo prie hiperinfliacijos tempų. Didelė infliacija sunaikino įmonių apyvartines lėšas. Užtat ji sudarė sąlygas pelnytis nemažam „ankstyvųjų laimėtojų“ būriui, kurio branduolį sudarė verslininkai „turintys ryšių“, leidusių gauti iš dar neprivatizuotų valstybinių bankų paskolų. Jos esant didelei infliacijai buvo tolygios dovanoms, kurios buvo naudojamos įmonėms privatizuoti, jas vėl užstatant už naujas paskolas ir taip toliau sukant šį ydingą „nekūrybiško griovimo“ ratą. Didelės infliacijos sąlygomis, kai pinigai praranda ne tik kaupimo, bet ir skaičiavimo bei mainų vieneto funkcijas, net patys rimčiausi verslininkai negali užsiimti produktyvia entrepreneriška veikla, nes nieko nebeįmanoma racionaliai apskaičiuoti bei numatyti. Kaip ir 1919–1922 m., nesant gebančių visas savo funkcijas atlikti nacionalinių pinigų, alternatyva tapo doleris. Tačiau nepaprastai išplitęs Lietuvos ūkio dolerizavimas savo ruožtu vėliau tapo kliūtimi nacionalinei valiutai įsitvirtinti[95].

Jeigu Lietuva (estų pavyzdžiu) jau 1992 m. būtų ne tik įsivedusi savo pinigus (tokie ir buvo „talonai“), bet ir juos stabilizavusi, ji vis dar būtų turėjusi šansą likti Baltijos regiono lyderė. Šiaip

---

94 Mygind N., „A Comparative Analysis of the Economic Transition in the Baltic Countries – Barriers, Strategies, Perspectives“, Haavisto T. (ed.), *The Transition to a Market Economy. Transformation and Reform in the Baltic States*, Cheltenham: Edward Elgar, 1997, p. 47.

95 Vetlov I., „Lietuvos ekonomikos dolerizavimo ekonometrinė analizė“, *Pinigų studijos*, Nr. 3, 2001, p. 22–43.

jau neišvengiamas ūkio nuosmukis būtų buvęs mažiausiai 10–15 % mažesnis, ūkio atsigavimas būtų prasidėjęs bent metais anksčiau. Anksčiau – maždaug tuo pačiu metu kaip ir Estijoje (1993–1994 m.) – būtų įvykusi ir bankininkystės sektoriaus konsolidacija. „Kainų reformos procesas Lietuvoje vyko itin sudėtingomis vidaus ir išorės sąlygomis. Bet vis dėlto ši reforma galėjo ir turėjo būti pradėta jau 1990 metų viduryje. Kita vertus, jau 1992 metų antroje pusėje buvo visos reikalingos prielaidos įvesti litą ir pradėti riboti infliaciją. Siautusios Lietuvoje 1992–1993 metais infliacijos padariniai buvo skaudūs ir ūkio raidai, ir gyventojų socialinei būklei.“[96] Jeigu šių eilučių autoriui 1991 m. būtų buvę leista Lietuvos vyriausybės vadovu padirbėti ilgiau nei tris dienas, gal ta galimybė, kurią jis užtikrintai teigia priešpaskutiniame cituotame sakinyje, būtų tapusi tikrove?

Apskritai, įrodinėti piniginės stabilizacijos uždelsimo 1992–1993 m. pragaištingumą – tai beveik tas pats, kas laužtis pro atviras duris. Išskyrus gal vien tuometinį premjerą G. Vagnorių, kurio tokia pozicija šiuo klausimu gerai suprantama[97], retrospektyviai niekas valiutinės stabilizacijos uždelsimo nelaiko optimalia politika. Tik reikia pabrėžti, kad atsilikimas nuo Estijos reiškė ne tik smūgį lietuviškoms ambicijoms, t. y. „psichologinę žalą“. Pirmauti „Baltijos regatoje“ (ar net jau vien tokio pirmavimo regimybė) apsimoka ir ekonomiškai. Kadangi didžiųjų transnacionalinių bendrovių vadybininkai Baltijos šalis suvokia kaip vieną vienetą, tai, rengdamosi čia investuoti, jos dažniausiai pasirenka „pačią pažangiausią“ šalį. Nors Estija, palyginti su Lietuva, turėjo visokių išankstinių geografinių, kultūrinių ir ekonominių pranašumų, paversti juos ankstesniu ūkio atsigavimu ir spartesne raida galiausiai padėjo šią šalį anksčiau už jos Baltijos kaimynes pasiekusios užsienio investicijos. 1993–1995 m. Estija jų pritraukė 366 milijonus JAV dol., Latvija – 143, o Lietuva – tik 42 milijonus[98]. Pirmosios

---

96 Šimėnas A., *Ekonomikos reforma Lietuvoje*, Vilnius: Pradai, 1996, p. 81.

97 Žr. citatas iš jo memuarų ankstesniame skirsnyje.

98 Žr. Aslund A., *Building Capitalism: The Transformation of the Former Soviet Bloc*, Cambridge: Cambridge UP, 2002, p. 436.

užsienio investicijos pripildė reklaminį „spindinčios Baltijos žvaigždės“ įvaizdį realaus turinio ir paleido suktis save patvirtinančių lūkesčių mechanizmą: Estijoje buvo investuojama daugiau todėl, kad ji atrodė geriau ir patraukliau už kitas Baltijos šalis, o ji tokia kuo toliau, tuo labiau atrodė todėl, kad į ją buvo daugiau investuojama.

Neutralizuoti gausius Estijos pranašumus, kuriuos šio straipsnio autorius yra aptaręs kitose publikacijose, Lietuva galėjo tik anksčiau už ją įsukdama šį ką tik aprašytą save patvirtinančių lūkesčių mechanizmą, kuris jau turinčiam duoda dar daugiau. Nors paprastai didelius padarinių skirtumus lemia didelių priežasčių dideli skirtumai, minėtam mechanizmui įsukti galėjo pakakti palyginti nedidelių laiko korektūrų ne tokiose jau ir didelėse priežastyse. Konkrečiai tai reiškė štai ką: anksčiau už Estiją Lietuvoje pradėtą privatizaciją tęsti ir papildyti bent jau ne vėliau už Estiją pradėta makroekonomine stabilizacija, kurios būtinas elementas to meto sąlygomis buvo nacionalinių pinigų įvedimas. Tai padariusi anksčiau už Estiją, Lietuva būtų turėjusi šiokių tokių šansų išsaugoti tą pažangiausios Baltijos valstybės įvaizdį, kurį ji 1990–1991 m. jau buvo beveik įgijusi nekompromisine kova už nepriklausomybę, ir pirma pritraukti užsienio kapitalo investicijas. Dėdama pastangas išsaugoti trumpalaikius infliacijos lenktynių lyderės pranašumus, kurių vaisiais ji trumpai pasimėgavo 1991 m., Lietuva neteko tų ilgalaikių „Baltijos regatos“ čempionės pranašumų, kuriuos suteikia kitų Baltijos sesių spindesį nustelbiančios ryškiausios Baltijos žvaigždės spindesys.

Sudėtingiau yra vertinti besikuriančios LR I pinigų politiką, nes ir amžininkai, ir istorikai yra pasidaliję. Suprantama, kodėl pinigų sąjungą su Vokietija teisino ir gynė Jonas Vailokatis, kuris ir 1922 m., švenčiant jau ketvirtąsias Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo metines, liaupsino ostmarkes: „<...> dėl ostų nelaimės neturėjome. Gerai, kad ligi šiol neišleidom savo valiutos.“[99] Su politine priklausomybe krikščionių demokratų blokui galima sieti ir pirmojo

[99] Cit. pagal Terleckas, 1992, p. 95.

Lietuvos banko valdytojo (1922–1929 m.) Vlado Jurgučio ostmarkių apologiją gerokai vėliau parašytuose veikaluose, kai jis reiškėsi jau tik akademinėje veikloje[100].

Kadangi tai žymiausias tarpukario Lietuvos finansų mokslo specialistas, į jo argumentus tikrai verta įsiskaityti: „<...> mūsų vyriausybė, neturėdama savo pinigų spaustuvės, įprato taupiai šeimininkauti, kas buvo labai svarbu anais nuolatinių karinių operacijų laikais. Tiesa, žlunganti markė padarė taupiems mūsų žmonėms didelių nuostolių, tačiau tas pats markės žlugimas davė tiems patiems mūsų žmonėms ir negirdėtai pasipelnyti be jokios mūsų kraštui žalos. Jei ne visi mokėjo ir norėjo tokia proga pasinaudoti, tai jų dalykas. Pagaliau, ir pats iždas, neskriausdamas savo žmonių, nemaža pasinaudojo markės kritimu. Iždas galėjo be jokių sunkumų nusmukusiomis markėmis grąžinti savo skolas ne tik Darlehenskasse, bet ir savo krašto bankams, kurie tomis pačiomis markėmis atsiteisė tai pačiai Darlehenskasse.“[101]

V. Jurgučiui pritarė krikščionių demokratų stovyklai nepriklausę Petras Šalčius ir Domas Cesevičius, kurie pabrėžė pozityvų dėl infliacijos susidariusios konjunktūros vaidmenį po Pirmojo pasaulinio karo atkuriant arba iš naujo kuriant Lietuvos pramonę[102]. Pasiskolinę iš Vokietijos bankų, įmonių steigėjai nusipirkdavo šioje šalyje reikalingos įrangos. Iš pajamų, gautų pardavus gaminius po užsitęsusių karų pramonės prekių ištroškusioje Lietuvos rinkoje, jie nuvertėjančiomis markėmis nesunkiai grąžindavo paskolas. Ne visada paaiškinama, kad ta įranga dažniausiai būdavo Vokietijos fabrikų nurašytos mašinos ir staklės. Jų savininkai atpigusį dėl infliacinės konjunktūros kreditą panaudojo masiškai atnaujinti savo įmonių pagrindinį kapitalą. Po infliacinės krizės (1924–1929 m.) tai Vokietijos pramonei užtikrino tarptautinį konkurencingumą, tačiau infliacinės konjunktū-

100 Žr. Jurgutis, 1938, p. 242–243; to paties, 1940, p. 234–235.

101 Jurgutis, 1940, p. 234.

102 Žr. Terleckas, 1997, p. 13.

ros sukurta lietuviška pramonė gyvybinga buvo tik įvežimo muitų apsaugotoje vidaus rinkoje. Skirtingai nuo jau antrajame nepriklausomybės dešimtmetyje valstybės ir kooperatyvų sąjungų investicijomis sukurtos modernios eksportinės maisto pramonės, infliacinės konjunktūros sukurta pramonė didelėmis kainomis tik alino Lietuvos kaimą – net ir kaimynės Latvijos pramonės gaminiai buvo ir kokybiškesni, ir pigesni.

O kitas (ir ne mažiau kompetentingas) priešingos – liaudininkų – stovyklos atstovas Stasys Kuzminskas valiutos sąjungoje su Vokietija neįžvelgė nieko pozityvaus: „Badaujanti inteligentija ir darbininkai, suneturtinti kapitalistai – rentier, deficitais suvedamas valstybinis ūkis, spekuliantų gaujos, siekiančios lengvai pasipelnyti visuomenės skriaudų sąskaiton, apgauti prekybininkai tariamais uždarbiais, šalį finansuojančių bankų griuvėsiai, apgaulinga konjunktūra à la hausse prekyboje ir pramonėje, prigauti kreditoriai ir triumfuojantys skolininkai – štai infliacijos tais laikais Lietuvoje sukurtas ekonominis ir finansinis babilonas, kuriame nė ūkiškai racionalus veikimas, nė protavimas buvo galimas. Ir visa tai ne todėl, kad Lietuvos materialės buities pamatai būtų buvę silpni, bet todėl, kad santarvės nugalėtos Vokietijos interesai tais laikais to reikalavo. *Ne prisikeliančios Lietuvos, bet nublokštos Vokietijos dėlei Lietuva gyveno infliacijos laikus.*“[103] Išmetus arba radikaliai paredagavus paskutinius du sakinius, o „kapitalistus – rentier“ (tokių sovietiniais laikais nebuvo) pakeitus pensininkais, šios kiek patetiškos eilutės gana tiksliai aprašo ir G. Vagnoriaus įsuktų „gudrių“ infliacijos lenktynių su sovietinės imperijos centru bei įpėdine Rusija ekonominius ir socialinius padarinius.

Stasiui Kuzminskui pritarė Domas Micuta, tais pačiais metais išleistoje jubiliejinėje Lietuvos valstybės raidos pirmajame nepriklausomybės dešimtmetyje apžvalgoje paskelbdamas ne mažiau griežtą verdiktą pirmųjų pokario metų finansų politikai: „Lietuvoje neatsi-

[103] Kuzminskas, 1928, p. 131.

rado finansistų, kurie būtų drįsę laiku atsikratyti netikros svetimos valiutos. Tai buvo skaudi finansinė klaida, kuri padarė mūsų tautos ūkiui milijoninių nuostolių.“[104] Peikti Lietuvos valdžią už delsimą „įvesti litą“ buvo politiškai teisingas požiūris sovietinių laikų istoriografijoje. Tačiau į ją čia galime nesigilinti, nes ta valdžia vis tiek – nesvarbu, kada būtų buvę įvesti nacionaliniai pinigai, joje būtų buvusi pasmerkta.

Įsitraukdamas į tarpukario laikais užsimezgusį ginčą, D. Micutai energingai prieštarauja Sigitas Jegelevičius: „<...> tai nebuvo finansinė klaida, veikiau skaudus okupacijos palikimas. Ir tą palikimą reikėjo įveikti ne drąsa, o sumanumu. Kas iš to, kad drąsūs Lenkijos, Latvijos, Estijos finansininkai daug anksčiau negu Lietuva įvedė savo valiutą? Ją taip pat paveikė infliacija, kaip ir Lietuvoje auksinu pavadintą ostmarkę.“[105] V. Jurgutį linksta palaikyti ir V. Terleckas. Mat, gindamas ostmarkę, pirmasis Lietuvos banko valdytojas tuo pačiu metu išsilygsta, kad jos palikimas apyvartoje po 1921 m. rudenį prasidėjusio nebesustabdomo kurso smukimo vis dėlto buvo klaida: tikrus lietuviškus pinigus reikėjo įsivesti bent metais anksčiau[106]. Lietuviams pakišęs koją perdėtas pasitikėjimas vokiečių sugebėjimu ir šį kartą stabilizuoti savo pinigus, taip pat nesiryžimas veikti vienašališkai – negavus vokiečių sutikimo (nors 1922 m. rudenį galiausiai taip – vienašališkai – ir buvo pasielgta). Panašiai teigia ir V. Terleckas: „<...> dėl pinigų išleidimo vėlavimo galima priekaištauti vien 1922 m. ribose.“[107]

Visose ostmarkės apologijose galima aptikti nuorodą į kaimynų latvių ir estų (galima pridėti ir lenkus) esą neigiamą per ankstyvo nacionalinių pinigų įvedimo patirtį. Tai bene svarbiausias šios apo-

---

104 Micuta, 1930, p. 179.

105 Jegelevičius S., „Ernestas Galvanauskas – Lietuvos ūkio kūrėjas“, Čepas R. (sud.), *Lietuvos Respublikos ministrai pirmininkai (1918–1940)*, Vilnius: Alma littera, 1997, p. 177.

106 Žr. Jurgutis, 1940, p. 235.

107 Terleckas, 1992, p. 95.

logijos argumentas. Iš tikrųjų yra priešingai – nepasekusi kaimynų pavyzdžiu, Lietuva už tai labai brangiai sumokėjo. Lyginant pokomunistinės Lietuvos pinigų reformą su kitų Baltijos šalių mano tikslas buvo parodyti, kad *stabilius* nacionalinius pinigus buvo galima ir reikėjo įsivesti anksčiau, o tarpukario Lietuvos pinigų politikos lyginimas su kaimynų pinigų politika atveria akis, kad ankstyvas *nestabilių* nacionalinių pinigų išleidimas visai nebuvo pražūtingas. Ostmarkės apologetai teisingai nurodo neigiamus tokio žingsnio padarinius, tačiau nemato pozityvių, kuriuos ir leidžia išryškinti Lietuvos ir jos kaimynių pinigų politikos pirmaisiais tarpukario metais palyginimas. „Nebus vien tik emocijų ir nuovokos padiktuota prielaida, kad išleidus pinigus anksčiau negu 1922 m., jie neišvengiamai būtų buvę panaudoti valstybės išlaidoms finansuoti su visais iš to išplaukiančiais padariniais.“[108]

Tai tiesa, bet reikalas tas, kad tokia pinigų politika nėra nepateisinama jokiomis sąlygomis. Pinigų spausdinimas – tai ne kas kita, kaip valstybės valdžios visuomenei uždedamas nepaprastasis mokestis. Jis yra optimalus, kai valstybės valdžia dar tik kuriasi ir neturi galimybės išieškoti mokesčių įprastiniais būdais, tad turi verstis pajamomis iš senjoražo. Jis visiškai pateisinamas ypatingomis – karo – sąlygomis, kai vyksta kova už šalies laisvę ir yra sprendžiami didieji jos istorinio likimo klausimai. Ne tik Lietuvos kaimynės – Estija, Latvija, Lenkija – pirmaisiais tarpukario metais taip finansavo karines išlaidas. Taip darė ir didysis visų politinių ir finansinių dorybių įsikūnijimas ir pavyzdys – Jungtinės Amerikos Valstijos, kurios savo Nepriklausomybės karą 1775–1783 m. finansavo daugiausia iš infliacinio mokesčio pajamų. „Nuo 1775 m. Kontinentiniam kongresui teko ieškoti revoliucijos finansavimo būdų, o galimybės padidinti pajamas mokesčiais buvo ribotos. Todėl karinėms išlaidoms apmokėti jam teko remtis pinigų emisija.“[109] 1775 m. buvo išleisti pirmieji 6 milijonai dolerių

---

108 Ten pat.

109 Čiegis R., *Makroekonomika*, Vilnius: VU leidykla, 2012, p. 334.

„kontinentinės“ valiutos. 1779 m. jos apyvartoje jau buvo 124,8 milijono, o aukso kaina šiais „kontinentiniais“ doleriais padidėjo 100 kartų[110]. Tą patį darė ir dauguma Pirmajame pasauliniame kare kariavusių valstybių (jau nekalbant apie Antrąjį pasaulinį). To nedarė tik žūtbūtinai už savo nepriklausomybę 1918–1920 m. kovojusi Lietuva, kuri unikaliu būdu ją išsikovojo, vykdydama valstybės finansų politiką, kuri gali būti pavyzdžiu ir šiuolaikinėms plačiai gyvenančioms Pietų Europos valstybėms, savo įpratimu gyventi ne pagal išteklius atvedusioms Europos Sąjungą prie bedugnės krašto.

Tiesa, kovojančios už savo nepriklausomybę JAV gavo Prancūzijos, Ispanijos, Nyderlandų paskolų ir subsidijų. Šio straipsnio autorius visai neteigia, kad paskolų iš Vokietijos[111], JAV ar Didžiosios Britanijos 1918–1920 m. nereikėjo imti. Teigiu tik tiek, kad jeigu JAV 1775–1783 m. būtų vykdžiusios lietuvišką „gaspadorišką“ pinigų politiką, tai jos savo Nepriklausomybės karo nebūtų laimėjusios. Žinia, Lietuva 1918–1920 m. nepriklausomybę išsikovojo, tačiau liko be Vilniaus. Apie šį dramatišką Lietuvos istorijos epizodą daug prirašyta, tačiau taip aiškiai ir neiškeltas pagrindinis klausimas – ar kovą dėl Vilniaus to meto sąlygomis iš viso buvo galima laimėti? Ir jeigu taip, tai ką konkrečiai reikėjo daryti kitaip?

Deja, to meto sąlygomis pats veiksmingiausias (nors, žinoma, ne vienintelis) argumentas buvo karinė jėga – tai Lietuvos valdžia iki galo įsisąmonino tik praradusi Vilnių, kai 1923 m. Klaipėdos klausimą sprendė jau lenkišku inscenizuotų sukilimų ir įvykusių faktų metodu. Antantės valstybėms labiausiai rūpėdavo kuo greičiau sustabdyti tarp naujųjų Rytų Europos valstybių įsiplieskiančius karo veiksmus, o drauge išsaugoti savo autoritetą. Todėl ta riba, prie kurios Antantės reikalavimu 1920 m. lapkričio 21 d. 9-ą valandą ryto po garsiosios Širvintų–Giedraičių pergalės prieš „maištininko“ Liu-

110 Ten pat.

111 Tiesa, iš Vokietijos gautas paskolas „nurašė“ infliacija, tad jas galima laikyti arba Vokietijos subsidija, arba (politiškai teisingai) – daliniu okupacijos padarytos žalos atlyginimu.

cijano Želigovskio kariuomenę sustojo Lietuvos karinės pajėgos, su nedideliais pakeitimais (1923 m. likvidavus „neutraliąją zoną“) tapo Antantės pripažinta Lietuvos ir Lenkijos siena[112].

Be abejo, metusi prieš Lietuvą visą savo karinę jėgą, Lenkija galėjo sutriuškinti jos kariuomenę bei aneksuoti jos teritoriją ir 1919, ir 1920, ir bet kuriais vėlesniais metais. Tačiau ji to nedarė dėl tų pačių politinių priežasčių ir kliūčių, dėl kurių Vilniaus užgrobimą 1920 m. rudenį reikėjo dangstyti „Želigovskio maištu“. Bet „maištauti“ galėjo divizija, korpusas, o ne visa Lenkijos kariuomenė. „Skaičiuojama, kad tuo metu Želigowskio armijoje buvo apie 50 000 karių.“[113] Tai buvo didelė karinė jėga, kurią Lietuvos kariuomenė pajėgė sustabdyti, tačiau jau tik po to, kai Vilnius buvo prarastas. Tačiau kokia buvo Lietuvos kariuomenė? Autoritetingiausius duomenis apie Lietuvos kariuomenės dydžio kaitą 1918–1920 m. pateikia Vytautas Lesčius. Jis nurodo tokius jos bendro dydžio ir kartu karininkų (jie pateikiami skliausteliuose) skaičius: 1919 m. sausio 16 d. – apie 3 000; 1919 m. gegužės 3 d. – 10 729 (440); 1919 m. rugsėjo 25 d. – 19 149 (676); 1920 m. liepos 1 d. – 24 194 (957); 1920 m. rugsėjo 1 d. – 26 159 (961); 1920 m. gruodžio 22 d. – 42 336 (1139)[114]. Rašydamas apie Lietuvos kariuomenės būklę 1920 m. pabaigoje, tas pats autorius nurodo, kad „pagal patvirtintus etatus tuo metu joje dar trūko 778 karininkų, 447 karo valdininkų ir 17 735 kareivių“[115].

Šiuos duomenis papildo Jonas Vaičenonis: „<...> nuo 1920 m. spalio mėn., su nedideliais svyravimais kariuomenės skaičius tolygiai augo ir 1921 m. gruodį ir 1922 m. sausį buvo pasiekęs rekordinį dydį – atitinkamai 51 123 ir 51 154.“[116] Šis „rekordas“ buvo pasiek-

---

112 Ten pat, p. 636–637.

113 Ten pat, p. 631.

114 Lesčius V., *Lietuvos kariuomenė 1918–1920*, Vilnius: Leidybos centras, 1998, p. 162.

115 Ten pat, p. 436.

116 Vaičenonis J., *Lietuvos kariuomenė valstybės politinio gyvenimo verpetuose*, Vilnius: Versus Aureus, 2004, p. 28.

tas, kai šaukštai buvo po pietų – Vilnius buvo prarastas, o Lenkija tvarkė teisinius jo aneksijos formalumus. 1920 m. vasarą ir ankstyvą rudenį, kai aplinkui Lietuvą vyko didieji Sovietų Rusijos ir Lenkijos karo mūšiai, lėmę ne tik jos sienas, bet ir patį jos išlikimą pasaulio politiniame žemėlapyje, Lietuva iš esmės turėjo tik šiek tiek didesnę negu jos vėlesnioji taikos meto kariuomenę. „Trečiajame dešimtmetyje 1925 metais kariuomenės dydis svyravo tarp 16–18 tūkstančių karių, 1926 m. vykdant vyriausybės lėšų taupymo programą, sumažėjo iki 12 000 karių ribos, o po gruodžio 17 d. perversmo vėl padidėjo ir 1927 m. sudarė 14–15 tūkstančių karių vidurkį. 1928 m. išaugo iki 16–18 tūkstančių, ir nežymiai kintantis 18 000 karių skaičiaus dydis išsilaikė iki 1935 metų pradžios, kuomet pradėtas kariuomenės modernizavimas, sąlygojęs ir žymesnį karių skaičiaus augimą. Šiuo paskutiniuoju laikotarpiu kariuomenės skaičius išaugo iki 23–26 tūkstančių karių ir buvo optimalus to meto sąlygomis.“[117]

Kariuomenę buvo susigriebta didinti tik 1920 m. spalį, jau pralaimint lemiamą kovą. Tačiau ir kitų metų „rekordiniai“ dydžiai toli gražu neatitiko Lietuvos galimybių. Tuo nesunku įsitikinti, palyginus tą dydį su maksimaliais Lietuvos šiaurinių kaimynių dydžiais nepriklausomybės metais. Literatūroje nurodoma, kad 1919 m. gegužės pabaigoje, kai iš visos jos vėlesnės teritorijos buvo išstumti bolševikai, „Estijos nacionalinę armiją sudarė apie 74 500 žmonių, iš to skaičiaus 2 750 rusų iš Šiaurės Vakarų (baltosios) armijos, 1 500 latvių, 300 ingrų ir 300 suomių, švedų ir danų. Iš viso kaip Estijos nacionalinių pajėgų savanoriai kovojo apie 3 700 suomių, 200 danų ir 178 švedai, kartu su iki 700 Baltijos vokiečių, kurie įsitraukė į kovą prieš bolševizmą“[118]. Tačiau tai dar buvo ne maksimalus dydis – jį Estijos kariuomenė pasiekė 1919 m. birželį, kai užėmė Pskovą, prie Jekabpilio pasiekė Dauguvos krantą ir susikovė su Rygą

---

117 Ten pat, p. 32.

118 Raun T., *Estonia and the Estonians*. Updated Second Edition, Stanford: Hoover Institution Press, 2001, p. 108.

iš bolševikų atėmusia ir savo tikslų pradėjusia siekti vokiečių kariuomene. Tuo metu Estijos reguliariosios kariuomenės skaičius pasiekė 86 000 vyrų[119]. Tartu taikos sutarties pasirašymo 1920 m. vasario 2 d. metu Estijos reguliariosios kariuomenės gretose buvo 74 500 karių ir dar 119 000 buvo Estijos gynybos lygos nariai[120]. Tie skaičiai reiškia, kad kone visi ginklą sugebantys pakelti vyrai buvo „po šautuvu“.

Toivo Raunas nurodo, kad, demografų vertinimais, 1920 m. nepriklausomos Estijos teritorijoje buvo 1 059 000 gyventojų[121]. Lietuvos vyriausybės kontroliuojamoje teritorijoje tuo metu galėjo būti apie 1 800 000 gyventojų. Tą skaičių gauname, iš Didžiosios Lietuvos gyventojų (2 028 971 žmogaus), kuriuos ten rado 1923 m. rugsėjo 17 d. (vienintelio per visą tarpukarį) visuotinio gyventojų surašymo surašinėtojai[122], atėmę 1920–1923 m. natūralųjį prieaugį (apie 70 000 žmonių) ir dar apie 120 000 karo pabėgėlių[123], kurie į Lietuvą grįžo jau pasirašius Lietuvos ir Sovietų Rusijos taikos sutartį.

Ne mažiau iškalbingas ir Lietuvos kariuomenės maksimalaus dydžio palyginimas su kitos kaimynės – Latvijos maksimaliu kariuomenės dydžiu kovų už pirmąją nepriklausomybę metais. Pusiau oficialioje Latvijos istorijoje, išleistoje atkurtos nepriklausomybės laikais, nurodoma, kad maksimalų dydį Latvijos kariuomenė pasiekė 1920 m. sausį kovų už Latgalės išlaisvinimą nuo bolševikų metu. Tuo laiku kariuomenėje tarnavo 76 394 vyrai[124]. Pasirašant Latvijos taikos sutartį su Sovietų Rusija 1920 m. rugpjūtį, jos gretose buvo 52 940 kariškių, iš jų 2 468 karininkai[125]. Iš prieš karą būsimoje Lat-

---

119 Miljan T., *Historical Dictionary of Estonia*, Lanham: The Scarecrow Press, 2004, p. 495. Prie šio skaičiaus dar galima pridėti 30 000 Estijos gynybos lygos (*Kaitseliit*), kurios lietuviškas atitikmuo buvo Šaulių sąjunga, narių. Žr. ten pat.

120 Andersons E., *Latvijas vēsture 1914–1920*, Stokholmā: Daugava, 1967, l. 566.

121 Raun, 2001, p. 129.

122 Centralinis statistikos biuras, *Lietuvos statistikos metraštis 1924–1926*, Kaunas: Valstybės spaustuvė, 1927, p. 117.

123 Skipitis R. *Nepriklausomą Lietuvą statant*, Chicago: Terra, 1961, p. 265.

124 Bērziņš, 2003, p. 127.

125 Ibidem, l. 483.

vijos teritorijoje gyvenusių 2,5 milijono gyventojų tuo metu čia buvo likę apie 1 580 000[126]. Vertinant maksimalų Latvijos kariuomenės dydį, reikia atsižvelgti ir į tai, kad latviai kur kas daugiau negu lietuviai išliejo kraujo Pirmojo pasaulinio karo frontuose. Be to, Latvijoje (skirtingai nuo Estijos ir Lietuvos, bet panašiai kaip Suomijoje) karas už nepriklausomybę kartu buvo ir pilietinis – daug latvių kovėsi bolševikų pusėje, kur latvių šaulių daliniai buvo elitinės Raudonosios armijos dalys. 1919 m. rudenį dauguma jų buvo suburti Latvių šaulių divizijoje, kurią sudarė 10 šaulių pulkų (8 300 karių) ir 600 raitelių pulkas[127].

Nusprendusi verstis be infliacinio mokesčio, Lietuvos vyriausybė išteklių kariuomenei sukurti turėjo mažiau net ir už karo kur kas labiau sugriautą Latviją. Toks sprendimas galiausiai Lietuvos gyventojų neišgelbėjo nuo infliacijos. Ostmarkės senjoražą ir toliau gaudavo Vokietija. Dėl menko Lietuvos ūkio masto jo įplaukos ir neturėjo jokios didesnės reikšmės šios šalies ekonomikos būklei. Užtat Lietuvai Vokietijai padovanotų pajamų būtų visiškai pakakę pasirengti lemiamoms 1920 m. kovoms. Jau 1920 m. sutelkusi bent jau tokio dydžio kariuomenę, kokią turėjo baigiantis 1921 m. (apie 50 000), Lietuva veikiausiai būtų buvusi pajėgi užkirsti kelią Vilniaus problemos sprendimui „įvykusių faktų“ metodu. „Vagnorėlių“ tipo (skirtus infliacijos mokesčiui rinkti) lietuviškus pinigus reikėjo įsivesti nors jau 1920 m. pradžioje, pasidarius teisingas išvadas iš 1920 m. vasario 21–23 d. kareivių sukilimo Kaune. Pagrindinė jo priežastis – lėšų stokos padiktuota griežto taupymo politika, dėl kurios Lietuva iš visų Pirmojo pasaulinio karo nuniokotų kraštų išsiskyrė tuo, kad joje badavo kareiviai, nors pati šalis – toli gražu ne.

Kad 1919–1920 m. Lietuva buvo savotiška gerovės sala, palyginti su gretimais kraštais, suvokė tik nedaugelis amžininkų, kurie prisi-

---

126 Plakans A., *The Latvians: a Short History*, Stanford: Hoover Inst. Press, 1995, p. 131.

127 Andersons, 1967, l. 587.

mindavo tuos laikus kaip nepaprastą sunkmetį. Jis iš tikrųjų ir buvo, jeigu lygintume su prieškarinių ar vėlesnių laikų gerove. Tačiau tiesa atsiskleidžia tik teisingai lyginant, o tai tuo metu padaryti galėjo tik įžvalgesni ir labiau patyrę stebėtojai. Vienas toks buvo 1920 m. iš Lomžos (Lenkija) į Kauną persikėlęs Mykolas Römeris, kurio liudijimams nelygstamą vertę suteikia jo gebėjimas to meto kasdienybę suvokti socialinio mokslininko žvilgsniu. „Kai iš Lenkijos atvažiavau į Kauną, nustebino puikus aprūpinimas maistu, kuo Lietuva išties labai išsiskyrė iš kaimynių. Man atrodė, kad Lietuva rojus ir pažadėtoji žemė liaudžiai.“[128] Apmąstydamas savo įspūdžius, iškilusis mokslininkas visiškai teisingai nurodo: „<...> ekonomikai, o kartu ir visuomeniniam gyvenimui didžiulę įtaką turi pinigai. Esu įsitikinęs: charakteringiausius savo padėties bruožus Lietuva įgijo todėl, kad neišleido savo popierinių pinigų, esančių tik pinigų fikcija. Lietuva išlaikė vadinamąsias ostmarkes.“[129]

Nors ilgainiui paaiškėjo, kad ostmarkės – tai tokia pat „pinigų fikcija“, 1920–1921 m. dėl laikinos Vokietijos markės stabilizacijos Lietuva turėjo pinigus, kurie buvo tvirtesni už nacionalinius pinigus išsileidusių gretimų kraštų „valiutą“ (žr. priedą). Kylant jų santykinei vertei, prekės plaukė iš jų į Lietuvą, o ne iš Lietuvos. Ostmarkes Lietuvos ūkininkai noriai priimdavo ir netgi kaupdavo, kaimynės Lenkijos – priešingai, pirmenybę teikdavo natūriniams mainams, o „nacionalines“ lenkiškas markes stengdavosi kuo greičiau išleisti. Ši „gerovės oazės“ aplinkui siaučiant infliacijos štormui situacija stebėtinai primena tą, kurioje Lietuva 1991–1992 m. gyveno G. Vagnoriaus vyriausybės laikais. 1991 m. sausį žlugus Maskvos mėginimui smurtu nuversti Lietuvos vyriausybę, G. Vagnoriaus politika leido Lietuvai sovietinės imperijos žlugimo sulaukti be naujų materialinių nepriteklių, o paskui dar metus įprastais būdais mėginti išsaugoti įprastą gerovę.

---

128 Römeris M., *Dienoraštis. Kn. 4. 1920 m. kovo 16-oji – 1921 m. sausio 12-oji*, Vilnius: Versus Aureus, 2011, p. 111.

129 Ten pat, p. 157.

Už tą trumpą ir apgaulingą pirmosios G. Vagnoriaus vyriausybės laikų „gerovę“ tebemokame ligi šiol, vilkdamiesi išdidžiajai Estijai iš paskos. Už aną tolimą 1920 m. M. Römerio aprašytą gerovę teko sumokėti dar brangesnę kainą – patiriant Vilniaus praradimo traumą. 1920 m. vasarą turėdama bent jau „latviško“ dydžio (kokią tuo metu turėjo Latvija – apie 50 000 vyrų) kariuomenę, Lietuva būtų galėjusi Vilnių pasiimti ne iš bolševikų rankų, o vėliau jį ir apginti. Sprendžiant pagal tai, kad 1921 m. Lietuvos ūkis dėl to nesužlugo, kai tokio dydžio kariuomenė galiausiai buvo suburta, tai buvo visiškai įmanoma padaryti ir metais anksčiau. Žinoma, dėl Lietuvos ūkinio pajėgumo 1920 m. mobilizuoti „estiško“ dydžio kariuomenę (apie 70 000 vyrų) jau galima abejoti, tačiau jeigu dėl tokios naštos nežlugo Estijos ekonomika, kodėl jos negalėjo pakelti kur kas didesnė ir gausiau apgyvendinta Lietuva?

Nors kai kam tai ir gali pasirodyti šventvagiška, pirmiau pateikus Pirmojo Lietuvos nepriklausomybės karo žmonių aukų skaičius, keblu jų nepapildyti kaimynų latvių ir estų karinių nuostolių jų nepriklausomybės karuose statistika. „Kovose dėl Latvijos išvadavimo krito 3 046 kariškiai, iš to skaičiaus 154 karininkai, 4 085 kariškiai buvo sužeisti ir kontūzyti.“[130] Estijos nuostoliai – 3 588 žuvę ir 13 775 sužeisti kariai[131]. Lietuvoje, kaip jau cituota, „žuvo ir mirė nuo žaizdų 40 karininkų, 1 929 kareiviai, 67 šauliai, iš viso 1 401)“[132]. Iš šių skaičių negalima daryti išvadų, kad Lietuva turėjo mažiau priešų, kad jos kariai mažiau kariavo ar kariaudami buvo ne tokie narsūs. Palyginti su Estija ir Latvija, lietuvių nuostoliai buvo perpus mažesni, nes ir jų kariuomenė buvo maždaug perpus mažesnė. O tokia ji buvo dėl to, kad Lietuva šykštėjo pinigų didesnei kariuomenei. Ją jau 1920 m. buvo galima suburti, tik išleidus lietuviškus pinigus ir estų,

130 Bērziņš, 2003, l. 127.

131 Žr. Andersons, 1967, l. 566. Žr. taip pat: Laur M. et al., *History of Estonia*. 2nd ed., Tallinn: Avita, 2002, p. 220.

132 Laurinaitis, 1930, p. 172.

latvių bei lenkų pavyzdžiu apdėjus tautą nepaprastuoju ir ypatinguoju infliaciniu mokesčiu, kurį 1992 m. spalio 1 d. įvedusi nacionalinius pinigus LR II vyriausybė rinko dar kokius septynis aštuonis mėnesius, nors tuo metu nebuvo nei karo, nei kokių kitų jį galinčių pateisinti nepaprastųjų aplinkybių[133].

Nesant tokių aplinkybių, infliacinis mokestis yra pats amoraliausias iš visų mokesčių. Be to, tai dar ir labai pavojingas būdas finansuoti valstybės išlaidas, nes jis greitai gali sukelti į hiperinfliaciją – taip galiausiai ir atsitiko tarpukario pradžios Lenkijoje. Tačiau kaip rodo to meto Estijos ir Latvijos pavyzdžiai, tokia baigmė nebuvo neišvengiama. Turėdama sparčiai nuvertėjančius ir jau nebegalinčius deramai atlikti nepaprastosios apmokestinimo priemonės funkciją nacionalinius pinigus, Lietuva nebūtų turėjusi galimybės taip ilgai atidėlioti monetarinę stabilizaciją, kaip tai atsitiko tikrovėje, šalies vyriausybei tik pasyviai stebint markės kritimą. Tikėtina, kad ji būtų pasekusi Latvijos pavyzdžiu, pradėdama pinigų stabilizaciją jau 1921 m. ir pakeisdama nuvertėjusius ruginius, lietus, muštinius, kirptukus ar vyčius[134] stabiliaisiais litais.

Svarbiausios išvados

1. Lietuva 1920 m. nesugebėjo apginti Vilniaus nuo Lenkijos agresijos todėl, kad vykdė valstietiškai konservatyvią valstybės finansų politiką, kuri tuo pačiu metu stebėtinai atitinka šiuolaikinės neoliberalios monetarinės ekonominės ideologijos principus: atsisakė nepaprastojo infliacijos mokesčio nepriklausomybės karo išlaidoms padengti. Anksti įvesti nestabilūs nacionaliniai pinigai – tai tik priemonė išieškoti šį mokestį. Todėl LR I ka-

---

133 Pastangų stabilizuoti talonų kursą ir taip pasirengti lito įvedimui buvo padėta tik nuo 1993 m. balandžio.

134 Tokie buvo diskusijų Lietuvos Steigiamajame Seime 1922 m. vasarą siūlomi alternatyvūs lietuviškų pinigų pavadinimai. Žr. Terleckas, 1992, p. 81. Ruginis – A. Moravskio projektuotų ankstyvųjų stabilių lietuviškų pinigų pavadinimas.

riuomenė 1919–1920 m. buvo dukart mažesnė už mažiau gyventojų turėjusių, bet infliacijos mokestį rinkusių Estijos ir Latvijos kariuomenes, ir negalėjo atsispirti vienai tariamai maištaujančiai Lenkijos kariuomenės divizijai.

2. Būdamas amoralus iš esmės, infliacijos mokestis pateisinamas nepaprastosiomis nepriklausomybės karo sąlygomis. Kadangi Lietuva jo iš savo gyventojų nerinko, šalis laikinos Vokietijos markės stabilizacijos laikotarpiu (nuo 1920 m. pavasario iki 1921 m. rudens) savo ūkine gerove pranoko anksti nacionalinius pinigus įsivedusias kaimynes (Estiją, Latviją ir Lenkiją), tačiau už šį trumpalaikį pranašumą sumokėjo ilgalaikę Vilniaus praradimo traumos kainą.
3. Pokomunistinė Lietuva nuo Estijos atsiliko todėl, kad ir po tarptautinio Lietuvos nepriklausomybės pripažinimo 1991 m. rudenį tuometinė LR vyriausybė, kitaip nei Estijos, neskubėjo pasitraukti iš rublio zonos, bet mėgino išlaikyti pirmoje tų metų pusėje kartu su kitomis Baltijos šalimis išsikovotas lyderės (regiono, kuriame didžiausios kainos ir nominalus darbo užmokestis) infliacijos lenktynėse tarp sovietinių respublikų pozicijas. Per ilgai vykdžiusi svetimos valiutos – rublio – infliaciją greitinančią politiką, LR II vyriausybė ir nacionalinių laikinųjų pinigų (talonų) įvedimą 1992 m. rudenį panaudojo ne ekonomikai stabilizuoti, bet infliacijos mokesčiui išieškoti jau vien tik iš savo šalies gyventojų, nors jo niekaip nepateisino tuometinė šalies tarptautinė padėtis.
4. Lyderystė infliacijos lenktynėse žlungančioje sovietinėje imperijoje leido neutralizuoti Maskvos ekonominę blokadą ir žūtbūtinės kovos už nepriklausomybę sąlygomis santykinai geriau už lojalias imperiniam centrui respublikas aprūpinti Lietuvos gyventojus vartojimo prekėmis. Mėgindama tęsti šią politiką ir iširus SSRS, Lietuva prarado lyderystę „Baltijos regatoje“. Anksčiau už Lietuvą įsivedusi stabilius nacionalinius pinigus, Estija pirmoji iš Baltijos šalių stabilizavo ekonomiką ir, konkuruodama dėl užsienio

kapitalo investicijų, paleido „ryškiausios Baltijos žvaigždės“ save patvirtinančių lūkesčių mechanizmą, užtikrinusį jos ekonominį pirmavimą.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

Aizsilnieks A., *Latvijas saimniecibas vesture 1914–1945*, Stokholmā: Daugava, 1968.

Andersons E., *Latvijas vēsture 1914–1920*, Stokholmā: Daugava, 1967.

Ankėnas V., Šiaudytis V., „Lietuvos monetarinė politika“, *Lietuvos ūkis*, Nr. 6, 1994, p. 15–16.

Aslund A., *Building Capitalism: The Transformation of the Former Soviet Bloc*, Cambridge: Cambridge UP, 2002.

Bērziņš V., atbildīgais redaktors, *20. gadsimta Latvijas vesture II. Neatkariga valsts 1918–1940*, Riga: Latvijas vestures instituta apgads, 2003.

Bielskus E., „Teisinis lietuvių emigracijos reglamentavimas nepriklausomoje Lietuvoje: tarpukaris ir nūdiena lyginamuoju požiūriu (1918–1940 ir 1990–2009)“, *Darbai ir dienos*, Nr. 53, 2010, p. 119–137.

Butkus Z., *Lietuvos ir Latvijos santykiai 1919–1929 metais*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų l-kla, 1993.

Centralinis statistikos biuras, *Lietuvos statistikos metraštis 1924–1926*, Kaunas: Valstybės spaustuvė, 1927.

Čepėnas P., *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, II t., Chicago: Dr. Kazio Griniaus fondas, 1986.

Čiegis R., *Makroekonomika*, Vilnius: VU leidykla, 2012.

Drozdowski M. M., *Sukces czy porażka?: reformy Władysława Grabskiego 1924–1925 i reformy Leszka Balcerowicza 1989–1991*, Warszawa: Omnia, 1994.

Eichengreen B., *Globalizing Capital. A History of the International Monetary System*, Princeton: Princeton UP, 1996.

Feldman G. D., Holtfrerich K.-L., Ritter G. A., Witt P.-Ch,, eds., *The Experience of Inflation. International and Comparative Studies*, Berlin: Walter de Gruyter, 1984.

Ferguson N., *Pinigų triumfas: finansai pasaulio istorijoje,* Vilnius: Baltos lankos, 2011.

Galva G., *Ernestas Galvanauskas. Politinė biografija*, Čikaga: Akademinės skautijos leidykla, 1982.

Gimžauskas J., „Vokiečių karinės okupacijos poveikis Lietuvos visuomenei ir besiformuojančiam valstybingumui 1915–1919“, *Karo archyvas* 25, 2010, p. 98–123.

Hansson A. H., „Macroeconomic Stabilization in the Baltic States“, Blejer M. J., Škreb M. (eds.), *Macroeconomic Stabilization in Transition Countries*, Cambridge: Cambridge UP, p. 256–280.

Hedfors P., „Lietuvos pinigų sistemos pagrindų kūrimas 1990–1993 m.“, *Pinigų studijos*, Nr. 2, 1997, p. 50–58.

Hellman J. S., „Winners Take All: The Politics of Partial Reform in Postcommunist Transitions“, *World Politics* 50 (2), 1998, p. 203–234.

Hiden J., *The Baltic States and Weimar Ostpolitik*, Cambridge: Cambridge UP, 1987.

Yčas M., „Lietuvos vyriausybės sudarymo etapai ir jos pirmieji žingsniai“, *Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis 1918–1928*, Kaunas: Vyriaus. Lietuvos nepriklausomybės 10 metų sukaktuvėms ruošti k-tas, 1930, p. 63–103.

Jegelevičius S., „Ernestas Galvanauskas – Lietuvos ūkio kūrėjas“, Čepas R. (sud.), *Lietuvos Respublikos ministrai pirmininkai* (1918–1940), Vilnius: Alma littera, 1997, p. 215–259.

Jurgutis V., *Pinigai*, Kaunas: s.n., 1938.

Jurgutis V., *Bankai,* Kaunas: „Šviesos“ spaustuvė, 1940.

Kahk J., Tarvel E., *An Economic History of the Baltic Countries*, Stockholm: Stockholm University, 1997.

Kemėšis F., 1990 (1928), „Amerikos lietuvių kova už Lietuvos laisvę“, *Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis 1918–1928*, Kaunas: Vyriaus. Lietuvos nepriklausomybės 10 metų sukaktuvėms ruošti k-tas, 1930, p. 34–43.

Krastiņš O., *Latvijas saimniecības vēsturiskā pieredze: 1918–1940*. 2., papildinātais izdevums, Rīga: Latvijas Valsts Agrārās Ekonomikas Institūts, 2001.

Kropas S., Šidlauskas G., „Tarptautinis valiutos fondas ir Lietuva: bendradarbiavimo raidos bruožai bei perspektyvos“, *Pinigų studijos*, Nr. 3, 2002, p. 64–82.

Kuzminskas S., *Lietuvos Banko emisijos politika Europos monetarinių santykių plėtotės šviesoje*, Kaunas–Marijampolė: „Dirvos“ bendrovės leidinys, 1928.

Lainela S., Sutela P., „Introducing New Currencies in the Baltic Countries“, Haavisto Tarmo (ed.), *The Transition to a Market Economy. Transformation and Reform in the Baltic States*, Cheltenham: Edward Elgar, 1997, p. 66–95.

Laur M., Lukas T., Mäesalu A., Pajur A., Tannberg T., *History of Estonia*. 2nd ed., Tallinn: Avita, 2002.

Laurinaitis J. M., 1990 (1928), „Kariuomenė“, *Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis*, Kaunas: Vyriaus. Lietuvos nepriklausomybės 10 metų sukaktuvėms ruošti k-tas, 1930, p. 160–173.

Lauristin M., Editor-in-Chief, *Estonian Human Development Report 2010/2011: Baltic Way(s) of Human Development Twenty Years On*, Tallinn: Eesti Koostöö Kogu, 2011.

League of Nations, *The Course and Control of Inflation. A Review of Monetary Experience in Europe after World War I*, Princeton: League of Nations, 1946.

Lehnich O., *Währung und Wirtschaft in Polen, Litauen, Lettland und Estland*, Berlin: Verlag R. L. Prager, 1923.

Leninas V., 1917, „Gresianti katastrofa ir kaip su ja kovoti“, to paties*: Pilnas raštų rinkinys*, t. 34, Vilnius: Mintis, 1986, p. 147–192.

Lesčius V., *Lietuvos kariuomenė 1918–1920*, Vilnius: Leidybos centras, 1998.

Lietuvos statistikos metraštis 1924–1926, Kaunas: Valstybės spaustuvė, 1927.

Liulevicius V. G., *War Land on the Eastern Front: Culture, National Identity, and German Occupation in World War I,* Cambridge: Cambridge UP, 2000.

Mickiewicz T., *Economic Transition in Central Europa and the Commonwealth of Independent States,* Houndmills: Palgrave, 2005.

Micuta D., 1990 (1930), „Lietuvos finansai 1918–1928 m.“, *Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis 1918–1928*, Kaunas: Vyriaus. Lietuvos nepriklausomybės 10 metų sukaktuvėms ruošti k-tas, 1930, p. 178–183.

Miljan T., *Historical Dictionary of Estonia*, Lanham: The Scarecrow Press, 2004.

Mygind N., „A Comparative Analysis of the Economic Transition in the Baltic Countries – Barriers, Strategies, Perspectives“, Haavisto Tarmo (ed.), *The Transition to a Market Economy. Transformation and Reform in the Baltic States*, Cheltenham: Edward Elgar, 1997, p. 17–65.

Moravskis A., *Lietuvos finansai.* D. 1–2, Kaunas: Lietuvos universiteto Teisių fakultetas, 1925.

Morkūnaitė-Lazauskienė A., „Vietos savivaldos sistema Pirmojoje ir Antrojoje Lietuvos Respublikoje“, *Darbai ir dienos*, Nr. 53, 2010, p. 99–118.

Norkus Z., *Kokia demokratija, koks kapitalizmas? Pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*, Vilnius: VU leidykla, 2008.

Norkus Z., *On Baltic Slovenia and Adriatic Lithuania. A Qualitative Comparative Analysis of Patterns in Post-communist Transformation*, Vilnius: Apostrofa / CEU Press, 2012.

Norkus Z., „Kapitalizmo raidos Lietuvoje bruožai ir etapai (iki 1940 m.) postmarksistiniu požiūriu“, *Lietuvos istorijos studijos* 29, 2012, p. 9–36.

Norkus Z., „Agrarinių reformų Pirmojoje ir Antrojoje Lietuvos respublikose lyginamoji istorinė sociologinė analizė“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 1 (30), 2012, p. 5–52.

Pivoras S., „Pakartotinis pripažinimas: Švedijos politika ir diplomatija atkuriant nepriklausomą Lietuvos valstybę 1918–1921 ir 199–1991“, *Darbai ir dienos*, Nr. 53, 2010, p. 75–98.

Plakans A., *The Latvians: a Short History*, Stanford: Hoover Inst. Press, 1995.

Ramanauskas J., red. kol. pirmininkas, *Nepriklausomos Lietuvos žemės ūkio plėtros dešimtmečiai.* Tarptautinės mokslinės konferencijos straipsnių rinkinys, Akademija (Kauno raj.): LŽŪU Leidybos centras, 2001.

Raun T., *Estonia and the Estonians*. Updated Second Edition, Stanford: Hoover Institution Press, 2001.

Römeris M., *Dienoraštis*. Kn. 4. *1920 m. kovo 16-oji – 1921 m. sausio 12-oji,* Vilnius: Versus Aureus, 2011, p. 155–213.

Seleckis V., *Latvija 10 gados – toreiz un tagad*, Rīga: Vērmanparks, 2000.

Skipitis R., *Nepriklausomą Lietuvą statant*, Chicago: Terra, 1961.

Šadžius L., *Lietuvos komercinių bankų raida ir integracija į Europos finansų sistemą (1988–2004 m.) (retrospektyvus požiūris)*, Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, 2005.

Šilde Ā., *Latvijas vēsture. 1914–1940. Valsts tapšana un suverēna valsts*, Stokholma: Daugava, 1976.

Šimėnas A., *Ekonomikos reforma Lietuvoje*, Vilnius: Pradai, 1996.

Terleckas V., *Pinigai Lietuvoje 1915–1944*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1992.

Terleckas V., *Lietuvos bankininkystės istorija, 1918–1941*, Vilnius: Lietuvos banko Leidybos ir poligrafijos sk., 2000.

Urbšienė-Mašiotaitė M., *Vokiečių okupacijos ūkis Lietuvoje*, Kaunas: Spindulys, 1939.

Vagnorius G., *Valstybės kūrimas – misija (ne)įmanoma,* Vilnius: „Spindulio“ spaustuvė, 2010.

Vaičenonis J., *Lietuvos kariuomenė valstybės politinio gyvenimo verpetuose*, Vilnius: Versus Aureus, 2004.

Vainauskienė B., *Skandalingoji lito istorija: žurnalistės dienoraštis*, Vilnius: Lietuvos rytas, 2003.

Valge J., *Breaking Away from Russia: Financial Stabilization in Estonia 1918–1924*, Stockholm: Stockholm University, 2006.

Vetlov I., „Lietuvos ekonomikos dolerizavimo ekonometrinė analizė“, Pinigų studijos, Nr. 3, 2001, p. 22–43.

Vetlov I., „Lietuvos kainų kitimas ir jo veiksniai“, *Pinigų studijos*, Nr. 2, 2002, p. 24–44.

Vinkus M., *Lito užkulisiai: Kęstučio Lyniko vaidmuo atkurto lito istorijoje*, Vilnius: Lietuvos bankas, 2004.

Vinkus M., *Tikroji litų spausdinimo istorija: Lietuvos ir litų gamintojų keturiolika prieštaringo bendravimo metų*, Vilnius: Lietuvos bankas, 2006.

Wolf H. C., „Inflation and Stabilization in Latvia: 1918–1922“, *Economic Systems* 25, 2001, p. 33–50.

Zīle, Ļubova, red., *Latvija divos laikposmos: 1918–1928 un 1991–2001*, Rīga: LV fonds, 2001.

Žukas K., *Žvilgsnis į praeitį. Žmogaus ir kario atsiminimai: medžiaga istorikams*, 2 leidimas, Vilnius: Mintis, 1992.

Žalimas D., *SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymas tarptautinės teisės normų kontekste (II),* <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2005-09-12-dainius-zalimas-ssrs-okupacijos-zalos-atlyginimo-istatymas-tarptautines-teises-normu-kontekste-ii/30217>, 2013 03 11.

Маамяги В. А., *Эстонцы в СССР 1917–1940 гг*. 2-е изд., перераб. и доп., Москва: Наука, 1990.

SUMMARY

WHY INTERWAR LITHUANIA DID LOSE VILNIUS AND CONTEMPORARY LITHUANIA LAGS BEHIND ESTONIA?

The paper compares the introduction and stabilization of national currency in the First and Second Republics of Lithuania (LR I and LR II) during the years 1918–1922 and 1990–1993, respectively. These diachronic comparisons are supplemented by the synchronic ones where LR I is compared with Estonia, Latvia, and Poland and LR II with Estonia and Latvia. Jointly with Lithuania, all these countries faced the challenge of nation state building simultaneously with the macroeconomic stabilization. Both times, Lithuania was the last to introduce the national currency. The analysis starts with a discussion of the similarities and differences in the economic situations of the LR I and LR II during the first years of independence. In this discussion, the author argues that the prototype of the Soviet command administrative economy was the administrative war economy of Kaiser Germany during WWI, with occupied Lithuania suffering under extreme forms of the administrative control of economic activities by the *Oberost* authorities. The restoration of the capitalist free market economy and macroeconomic equilibrium was complicated by the extraordinary spending to finance the independence wars in 1918–1920 when national states-in-making lacked administrative capacities to collect taxes in the ordinary ways. Therefore, all Lithuanian neighbours did finance their independence wars by inflation tax, introducing national currencies almost immediately after proclaiming independence and collecting up to 2/3 of the total state revenue from the seigniorage. Among all countries fighting indepenendence wars in the modern times, Lithuania was probably unique in its persistent effort to pay the war cost without the inflation tax. As Lithuania maintained a monetary union with Germany up to 1922, it donated to this country the seigniorage income and was not able to draft all its available manpower because of monetary restrictions. At the same time, the early LR I provides for the posteriority an example of the frugal management of state finance policies even under extraordinary circumstances. This example still lacks the due appreciation

by neoliberal monetarist apologists of the sound monetary and fiscal policies. During its early time of restored independence, LR II procrastinated to end the monetary union with its former imperial suzerain (Russia) too for quite a different reason: the choice of the Gediminas Vagnorius' government to participate in the "inflation race" in the rouble zone after September 1991 when the restoration of independent Lithuania was internationally recognized. The winners in this race were the former republics of the USSR that were the leaders in rising prices and wages. Therefore, while Lithuania in 1918–1922 suffered only from imported (from Germany) inflation, in 1991–1992 this country both imported and exported inflation. While permissive policies of the Vagnorius government helped to void the efforts of the Moscow to undermine Lithuanian independence in January–August 1991 by the economic blockade, their continuation after the dissolution of the USSR delayed the onset of macroeconomic stabilization until the early summer 1993. Even after October 1st, 1992 when the national provisional currency *talonas* became the only legal tender in Lithuania, its govermnent continued collecting the inflation tax, which was immoral given the absence of the war or other extraordinary circumstances. Because of the delayed macroeconomic stabilization, market reforms in Lithuania were conducted in the wrong sequence, with a large-scale privatization enacted under conditions, near to hyperinflation, which favoured prolonged rent-seeking by the early winners. The correct sequence of market reforms in Estonia, due to its early monetary stabilization (since June 1992), jointly with more favourable initial conditions, helped this country to become the leader in the "Baltic race". The policy of Gediminas Vagnorius to chase after short-time advantages of the leadership in the inflation race among the former Soviet republics was punished by Lithuania losing the long-time advantages of the leadership in the transformation race among them Baltic countries. According to another concluding causal argument, the governments of LR I committed a strategic blunder by declining to use the inflation tax for the extraordinary spending to finance the independence war in 1918–1920. Despite their smaller populations and a greater WWI damage (in Latvia's case), both Estonia and Latvia raised more than 70 000 manpower each, financing their war efforts by the inflation tax. Because of its responsible and frugal financial policies, which were wrong given the extraordinary circumstances of a war, the peasantly penny-pinching Lithuania had only some 30 000 manpower at the time of critical battles for its historical capital Vilnius in the autumn 1920. Such military power was too small and weak to hold the city against only one allegedly rebellious division under general Lucjan Żeligowski from landlordly lavish Poland which, like other Lithuania's neighbours, financed its war effort in 1918–1920 by the inflation tax. So Lithuania lost Vilnius in 1920, because it was not ready to pay its (monetary) price. Credits to Prof. Dr. Arnd Bauerkämper from Freie Universität Berlin who hosted the research visit of the author to Berlin to collect and research part of the sources (about post-WWI inflation in Germany and Eastern Europe) used in the paper.

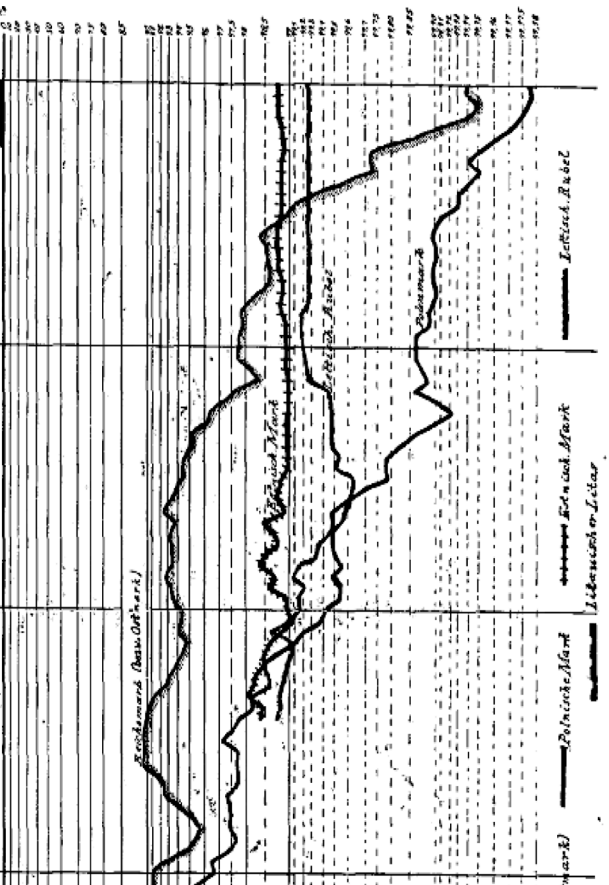

Priedas. **Vokietijos markės ir ostmarkės (*Reichsmark bezw. Ostmark*), Lenkijos markės (*Polnische Mark*), Estijos markės (*Estnische Mark*), Latvijos rublio (*Lettischer Rubel*) ir Lietuvos lito (*Litauischer Litas*) kurso pokyčiai JAV dolerio atžvilgiu 1919–1922 m.** Šaltinis: Lehnich O., *Währung und Wirtschaft in Polen, Litauen, Lettland und Estland*, Berlin: Verlag R. L. Prager, 1923, S. 357.